

KÖZLEMÉNYEK

Isaac Basire könyvei a nagyenyedi református kollégium könyvtárában (1679–1680). A nagyenyedi református kollégium könyvtára 1679–1680 körül keletkezett jegyzékének kiadásakor bemutatottuk a könyvtár felépítését. Ezen belül két olyan személyiség nevét említettük, akiknek a könyvei közül a bibliotéka többet örökölt¹. Csernátóni Pál könyveit a „Theca Clarissimi Csernátóni Series” fejlécű részben fel is sorolják², míg Isaac Basiriusét csak számokkal jelzik a „Thecae Basirij Libri Peregrinae lingvae” fejléc után.³ Mit jelentenek ezek a számok, s hogy kerültek Basirius könyvei Nagyenyedre?

Kezdjük a kérdés második felével!

Basiriusról sok adatunk van. A francia származású angol egyházi főesperes mint I. Károly udvari papja 1647-ben menekülésre kényszerült, majd Konstantinápolyban tűnt fel, a galatai reformátusok lelkeseként. 1654-ben Barcsay Ákos fejedelmi követ éppen a szokásos évi adót fizette a Portának, amikor tudomást szerzett Basirius ottlétéről. Még abban az évben meghívta Gyulafehérvárra II. Rákóczi György. 1655. március 1-én kelt konvenciója szerint Basirius fizetését 1800 aranyforintban állapította meg, szálláshelye pedig az időközben elhunyt Bisterfeld háza lett.⁴ II. Rákóczi György halálával nem volt miért Erdélyben maradnia, s mivel II. Károly egy levelében visszahívta, kérelmet írt a fejedelemszonnynak, hogy járandóságait fizessék ki, őt pedig engedjék útjára. 1661-ben visszatért Angliába, ahol újra megkapta régi méltóságait. Több tanulmány, s az ezekben közölt dokumentumok bizonyítják, hogy személyes holmijai egy részét Erdélyben hagyta, melyeket később megpróbált visszaszerezni. Könyvtárát már sokan keresték, s eddig két töredékes katalógust közöltek is. Az egyik 13,⁵ a másik 17 tételt sorol fel.⁶

Hogyan kerülhetett könyvtárának egy része az enyedi kollégiumba? Basirius tanúja volt az 1658-ban történt eseményeknek. A tatár-török támadás nem érte váratlanul Gyulafehérvár lakosságát, hetekkel előtte megjöttek a hírek a betörésről. Basirius 1658. augusztus 12-én küldött egy levelet a fejedelemnek, melyben azt jelentette, hogy átvitték a nyomda betű- és raktárkészletét a palotába, a fejedelmi könyvtárat befalazták, s éppen a kollégium könyvtárának a biztonságba helyezésével foglalatoskodnak.⁷ Sőt a saját könyveit és holmiját is idejében Szebenbe vitette, míg ő Váradra menekült. Mivel Basirius volt a felelős a kollégium könyvtáráért, levelei alapján feltételezhetjük, hogy valóban tett is lépéseket a megmentésére. Táracsközi Ferencnek, aki 1658-ban a pusztításkor a központi adminisztráció egyik alkalmazottja volt, a dűlás után Apafihoz és másokhoz írt levelei bizonyítják, hogy ő is szállíttatott el könyveket Fehérvárról, illetve panaszkodik amiatt, hogy Apafi nem próbálja megkeresni a szertehordott leveleket

¹ *Erdélyi könyvesházak II.* Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagygyed, Székelyudvarhely, Szászváros. Sajtó alá rend. MONOK István, NÉMETH Noémi, TONK Sándor. Szeged, 1991. 117–191. (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* Szerk. KESERÜ Bálint. 16/2. kötet.) (a továbbiakban: *Adattár.* 16/2)

² *Adattár.* 16/2 177–180.

³ *Adattár.* 16/2 190.

⁴ KROPF Lajos: *Basirius Izsák életrajzához* = Történelmi Tár 1889. 491–502.

⁵ NAGY Gyula: *Adalék Basirius Izsák XVII. századbeli gyulafehérvári tanár könyvtárához* = MKsz 1883. 258–266. (a továbbiakban: Nagy 883)

⁶ GÖMÖRI György: *Isaac Basire 1661 utáni magyar kapcsolatairól és könyveiről* = MKsz 1979. 62–65.

KROPF Lajos: *Basirius Izsák kéziratatainak történetéhez* = MKsz 1886. 70–71.

és könyveket.⁸ Az, hogy a Basirius-téka egy része feltűnik az enyedi könyvtárban, talán feljogosít arra a feltételezésre, hogy több száz könyv kerülhetett a gyulafehérvári bibliotékából az enyedi kollégiumba az 1658-as pusztítás után. Arra nézve nem ismerünk forrásokat, hogy mikor s miképpen jutottak Enyedre. Talán Bethlen Miklós egy levele adhat egy kis segítséget: 1665. szeptember 28-i keltezésű, Taraczközihez írt levelében arra kéri amazt, hogy küldje el neki Basirius nála levő könyveit annak a regestrumnak az alapján, amit maga Basirius írt össze.⁹ Taraczközi ezt valószínűleg nem tette meg, mert egyrészt Basirius nem ír arról, hogy valaha is megkapta volna őket, másrészt Bethlennek van egy datálatlan levele Basiriushoz,¹⁰ mely nem sokkal az előbbi után keletkezhetett, s ez áll benne:

„Időközben majd felszólítom őt, sőt már írtam is neki, hogy engedje meg Hutter György úrnak, iskolatanítónak, Szebenben, hol Taraczközi Uram lakik, hogy Professzor Uram kéziratairól egy lajstromot készítsen, hogy azt önnek elküldhessük. De ő, úgy látszik Diogenest akarva majmolni, kérésemet durván visszautasította.”

Azt tartom elképzelhetőnek, hogy Taraczközi halála után (1667) a nála összegyűjtött könyvtárat Enyedre juttatták el.

Az enyedi kollégiumot Apafi fejedelem 1662-ben alapította, s mint a gyulafehérvári skóla örököse megkaphatta a könyvtár megmaradt részét.¹¹

Rátérve most már a bevezetőben feltett első kérdésünk megválaszolására (mit jelentenek a számok?), rögtön jeleznünk kell, hogy a jegyzékek összeállítói nem következetesek a Basirius-téka nagyságának megadásában. Nem maradt fenn az a katalógusrész, ahol külön fel is sorolják a könyveket, csupán egy számsor:

„Thecae Basirij Libri Peregrinae Lingvae 1. 2. 3. 5. 8. 9. 10. 11. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 131. 45. 46. 47. 28. 35. 71. 81. 89. 173. 174. 149. 193. 205. 211. 220. 171. 181. 198. 242. 228. 234. 271. 237. 175. 244. 274. 284. 188.”

Ezután rögtön azt mondja a számok felsorolója, hogy „In Universum Libri exoticae Lingvae in hac Theca Basirii 70.” Ha a fenti számokat megszámozzuk, akkor 66 tételt találunk, s nem hetvenet.

Az 1688-ban leírt katalógus: „Libri peregrinae lingvae in Basirij Thecae existentes 43. quorum [. . .] Calepinus Bilingvis [áthúzza]”

Mennyire kell komolyan venni a „libri exoticae lingvae” kifejezést? A „libri peregrinae lingvae” szinonimájaként érve elfogadható bármilyen nyelvi összetétel, s nem kell feltétlenül arra gondolni, hogy Basirius Konstantinápolyban mondjuk egy keleti kéziratgyűjteményt vásárolt össze. Az 1688-as katalógus, amely a „libri peregrinae lingvae” között első helyen egy Calepinust említ, talán feljogosít arra, hogy ez utóbbi feltevést elvessük.

Milyen könyveket rejtenek a számok? Olyan téka, amely Calepinusszal kezdődik (igaz, 11 nyelvűvel s nem áthúzott bilingvissel), az 1679–1680-ban „Theca recens orientalis secunda seu minor” nevet viselte. Az alábbiakban e téka sorszámain azonosítottuk, mint Isaac Basire könyveit, már most jelezve, hogy a 171. tétel (nálunk az 54.) az egyedüli, amely nem lehetett az angol lelkész birtokában.

⁸ JAKÓ Zsigmond: *A nagyenyedi Bethlen-kollégium könyvtárának kezdetei és első korszaka (1622–1658)*. In: Ugyanó. Írás, könyv, értelmiség. Bukarest, 1976. 199–208.

⁹ NAGY: *l. m.* 264.

¹⁰ KROPF: *l. m.* 73.

¹¹ P. SZATHMÁRY Károly: *A gyulafehérvári-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története*. Nagy-Enyed, 1868. 65.; VÁRÓ Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma*. Nagyenyed, 1903. 46.; NAGY Géza: *A Bethlen-kollégium tudományos gyűjteményeinek a története*. Kolozsvár, 1947. 6–7.; JAKÓ: *l. m.*

Thecae Basirij libri peregrinae lingvae(1.) 1. *Calepinus undecim lingvarum*

CALEPINUS, AMBROSIVS

Ambrosii Calepini Dictinarium undecim lingvarum, iam postremo accurata emendatione . . . studiosorum usibus accommodatius non prodierit. Respondent autem Latinis vocabulis, Hebraica, Belgica, Graeca, Hispanica, Gallica, Polonica, Italica, Ungarica, Germanica, Anglica. . . Basileae, 1590, Sebastianus Henricpetrus. in fol. — Labarre 152.

További kiadásai: Basel, officina Henricpetriana: 1598, 1605, 1616, 1627 (Labarre 162, 168, 178, 186.)

(2.) 2. *Petri Martiris Loci communes*

VERMIGLI, PETRUS MARTYR

Petri Martyri Vermigli Loci communes. Ex variis ipsius auctoris libris in unum volumen collecti, et in quatuor classes distributi. Londini, ex typographia I. Kyngstoni, 1576. in fol. — NUC, BLC

Megjelent még Cum praefatione Rudolphi Gualteri. Tiguri, 1580, Exud. C. Froschoverus; ugyanez Londini, 1583, Thomas Vantrollerius; Basileae, 1580. és 1582.; Heidelbergae, 1613. és 1622.; Genevae, 1624. és 1626. — NUC

(3.) *Lexicon Graeco-Latinum*

Nem lehet feloldani.

(4.) 5. *Biblia Haebrea*

Nem lehet feloldani.

(5.) 8. *Augustini Volumen Secundus. Tom. 3. et 4. continens*

Lásd a 8. tétel után.

(6.) 9. *Augustini Volumen tertius Tom. 5. et 6. continens*

Lásd a 8. tétel után.

(7.) 10. *Augustini Volumen 4tus Tom. 7. et 9. continens*

Lásd a 8. tétel után.

(8.) 11. *Augustini Volumen 5tus Tom. 7(!) continens*

AUGUSTINUS, AURELIUS

Omnium operum Divi Aurelii Augustini . . . Tom. I–X. Lugduni, 1560–1563, Servius Honoratus, in fol. NUC

A fentén kívül az Augustus Dodonus-féle 11 kötetes editio (Basileae, 1505–1517) volt népszerű. A Tom. I–X. összesen egyébként 12 kötet, mert a 7. és a 10. két-két külön kötetben jelent meg. — GPB

(9.) 13. *Biblia Latina cum interpretaetione*

Nem lehet feloldani.

(10.) 14. *Theophylactus in 4 Evangelistas*

THEOPHYLACTUS

Hermeneia eis ta tessara evangelia. Romae, 1562, A. Bladi in fol.

Kétnyelvű: Theophylactus eis ta tessara evangelia. Theophylacti in Commentarii in Quatuor Evangelia. Opus nunc primum Graece et Latinae editum . . . Idipsum praelectione facta notulis et variis lectionibus illustravit qui editioni praefuit I. P. (Joannes Picus) Lutetiae Parisiorum, 1631, Carolus Morellus in fol. Ugyanitt még: 1635 — NUC

(11.) 15. *Janselius*

Ha Jansenius, Cornelius (1510–1576), akkor számos munkája szóba jöhet, de lehet a másik Jansenius, Cornelius (1585–1638) is.

(12.) 16. *Basilij Magni Opera Omnia*

BASILIUS MAGNUS

Opera Omnia. – a legelterjedtebb a Janus Cornarius kommentálta kiadás: Basileae, 1540, Johannes Frobenius; ugyanott 1551, 1552, 1566, 1568; illetve a Wolfgangus Musculus-féle editio: Basileae, 1565, off. Oporiniana. De megjelent még sok helyen, például: Romae, 1548; Lipsiae, 1566; Parisiis, 1566, 1603, 1618, 1637–1638; Antverpiae, 1568, 1569, 1615, 1616. – NUC, BLC

(13.) 17. *Aquinatis Tom. 10.*

Feloldását lásd alább.

(14.) 18. *Aquinatis Tom. 12.*

THOMAS AQUINATIS

Thomas Aquinatis Opera Omnia. Romae, 1570–1571, A. Bladi in fol.

Lehet a római, 1593–1594, Domenico Nicolini fol. 17 kötetes; vagy a 16 kötetes antverpeni 1612-es kiadás.

(15.) 19. *Aquinatis Secunda Secundae*

THOMAS AQUINATIS

Az 1466-os strassburgi (J. Mentelin) kiadás után több ősnymotatvány editio is (Basel, 1470; Esslingen, 1472; Mantova, 1474; Strasbourg, 1475; Venezia, 1479, 1488, 1496, 1509. – NUC, BLC. Feltehetőbb azonban: Secunda Secundae Summae Theologiae . . . S. Thomas Aquinatis cum commentariis Thomae De Vio Caietani. Venetiae, 1593, Dominico Nicolini. – NUC

(16.) 20. *Chamierus contractus*

CHAMIERUS, DANIEL

Chamierus contractus: sive Panstratiae catholicae Danielis Chamieri theologi summi epitome in qua corpus controversiarum super religione adversus pontifidos . . . distribuntur. Genevae, 1642, I. Chouet; ugyanott: 1643 – NUC

(17.) 21. *Hilarius Pictavus*

HILARIUS PICTAVIENSIS

A mű nem azonosítható. Ha az Opera Omnia, első kiadása: Parisiis, 1511, majd Basileae, 1523, 1535, 1570; Parisiis, 1544, 1605, 1631, 1652; Coloniae, 1612 – NUC, BLC

(18.) 22. *Nazianzeni opera omnia*

GEORGIUS NAZIANZENSIS

Opera Omnia. Basileae, 1550, Hervagius, in fol.

A legtöbbször Jacobus Billius Prunaeus kommentárjaival adták ki: Parisiis, 1569, Joannes Bernatus; Parisiis, 1583, Nicolas Chesneau; Coloniae, 1570, Joannes Birckman; Federicus Morelli interpretációjában: Parisiis, 1609–1611, Claudius Morellus, ugyanott, 1630. – NUC, BSB

(19.) 23. *Galatinus*

GALATINUS, PIETRUS

De Arcanis Catholicae Veritatis. Hoc est in omnia difficilia loca Veteris Testamenti ex Talmud. Basileae, 1550, Johannes Hervagius, ugyanott, 1561

Más címszerkezettel: Ortona, 1518, Moses Socino; Francofurti, 1602 Cludius Marnius és Johannes Aubrius, ugyanott, 1603, 1612. – NUC, BLC

(20.) 24. *Clemens Alexandrinus*

CLEMENS ALEXANDRINUS, TITUS FLAVIUS

Opera Omnia, Heidelberg, 1592, Hieronymus Commelius. – NUC

Lugdunum Batavorum, 1616, Joannes Patius; Lutetiae, 1629, Carolus Morellus; Parisiis, 1641, Typis Regis. E két utóbbi David Heinsius és Fridericus Syburgius munkája. – NUC. Mindezek görög-latin bilingvis kiadások, de rengeteg csak latin editio is létezik.

(21.) 25. *In Evangelium Secundum Matthaeum Marcum Lucam Glossae*

Feloldását nem tartjuk lehetségesnek.

(22.) 26. *Becani operum Tom. Prior.*

Feloldását lásd alább.

(23.) 27. *Becani operum Tom. Posterior*

BECANUS, MARTINUS

Sok műve van, azonban pars prior–posterior szétválasztással a következő jöhet szóba: *Opuscula theologica, aliquot tractatibus posthumis aucta et doctus tomis comprehens.* Parisiis, 1633, Joannes Petit-Bas. – NUC

(24.) 29. *Loci communes Musculi*

MUSCULUS, WOLFGANGUS

Loci communes in usus sacrae theologiae candidatorum parati. Basileae, 1560, Hervagius in 4.

Ugyanott még 1561, 1563, 1564, 1567; Basileae, 1599, Sebastian Henricpetri – NUC

(25.) 30. *Bezae Vazelij[!] Volumen*

BÈZE, THEODOR DE (BEZA VEZELIUS)

A művet nem lehet azonosítani.

(26.) 31. *Tertullianus, Septimus Florens*

Nem lehet feloldani.

(27.) 32. *Thargum Fagi*

FAGIUS, PAULUS

Thargum hoc est Paraphrasis Onkeli Chaldaica in Sacra Scriptura ex Chaldaeo versa auctore Paulo Fagio. Argentorati, 1546, Georg Messerschmidt in fol. – EBL, Müller, III. p. 442.

(28.) 33. *Lamberti Danei opuscula Theologica*

DANAEUS, LAMBERTUS (DANEAU)

Opuscula omnia theologica ab ipso auctore recognita et in tres classes divisa. Genevae, 1583, Eusthatius Vignon in fol. – NUC

(29.) 34. *Joannis Calvinii Epistolae et responsa*

CALVINUS, JOHANNES

Johannes Calvinii Epistolae et responsa quibus interiectae sunt insignium in ecclesia Dei virorum aliquot etiam epistolae. Eiusdem J. Calvinii vita a Theodoro Beza . . . descripta . . . , Genevae. 1575, Petrus Santandreaus, ugyanott, 1576.

Megjelent még: Hanoviae, 1597; Genevae, 1617. – NUC

(30.) 36. *Coccejus is Psalmos*

COCCEJUS, JOHANNES

Psalmi Davidis CL Hebraeus textus ex optimorum codicum fide editus est cum versione Johanne Cocceji. Franekeræ, 1646, Albertus et Arcarius, in 8. – HAB

(31.) 37. *Coccejus in Jeremiam et Ezechielem*

COCCEJUS, JOHANNES

Commentaria in Jeremiam et Ezechielem.

EBL említi egy 1669-es Elzevir kiadást, de ezt az Elzevir-katalógusok nem ismerik. Önállóan tehát nem találtuk. Lehet azonban: *Prophetæ duodecim minores versione a Johanne Coccejo.* Lugdunum Batavorum, 1652, Elzevir fol. – NUC, HAB, BLC, BSB.

(32.) 38. *Claudij Ptolemei opera Geographica*

PTOLEMAEUS, CLAUDIUS

Rengeteg kiadás

(33.) 39. *Aristotelis Stagiritæ opera*

ARISTOTELES

Rengeteg kiadás. Felsorolásukat lásd Cranz/Schmitt p. 163.

(34.) 40. *Francisci Suarez Metaphisicarum) Disp(utationum) Tom. 2*

SUAREZ, FRANCISCUS

Metaphisicarum disputationum in quibus et universa naturalis theologia ordinatae traditur, et questiones

ad omnes duodecim Aristotelis libros pertinentes, accurate disputantur. Moguntiae, 1600, H. Moresius; ugyanott 1614; 1630.

Megjelen még: Parisiis, 1605, 1619; Genevae, 1614, 1636. — NUC, BLC; más címszerkezettel: *Metaphysicarum disputationum, tomus prior (posterior)*. Moguntiae, 1630, H. Moresius

(35.) 41. *Perspectiva Horaria Authore Emanuele*

MAIGNAU, EMMANUEL

Perspectiva horaria sive De horographia guomonica tum theoretica, tum practica libri quatuor. Romae, 1648, Philippus Rueeus, in fol. — NUC

(36.) 42. *Plinij Historia Mundi*

PLINIUS SECUNDUS

Rengeteg kiadás, főleg Beatus Rhenanus, Sigismundus Gelenius, Jacobus Milichius, Jacobus Dalecampius gondozásában.

(37.) 43. *Claudij Mydorgij*

MYDORGIUS, CLAUDIUS

Latinul csak egy munkáját találtunk: *Prodromi catoptrorum et dioptrorum: sive Conicorum operis ab abdita radii reflexi et refracti mysteria praeuui et facem praeferentis*. Parisiis, 1631, I. Dedin; ugyanott, 1639; 1641; 1660; A többi francia nyelvű matematika. — BN, NUC

(38.) 131. *Celij Lactantij Libbri 7em*

LACTANTIUS, LUCIUS CAELIUS FIRMIANUS

Divinarum institutionum libri VII. Florentiae, 1513, Philippo de Giunta

Ezután sok 16. századi kiadás. — NUC, BLC

(39.) 45. *Euclidis Elementorum libri 15.*

EUCLIDES

Rengeteg kiadás: Bartholomeus Lambertus, Claudius Harel kommentárjaival (a 17. században ez utóbbi volt népszerűbb. Sokat említett két nyelvű kiadása: Paris, 1615, Melchior Monddière).

(40.) 46. *Nicephori Hystoria Ecclesiastica*

NICEPHORUS, CALLIXTUS XANTHOPULUS

Ecclesiastica historiae liber XIII(-XVIII.) . . . opera . . . Joannis Langi . . . a Graeco in Latinum sermonem translata. Parisiis, 1562 Sebastianus Nivella

És sok más kiadás, például: Basileae, 1560, Parisiis, 1566, 1630; Francofurti, 1618. — NUC

(41.) 47. *Apollonii Pergaei Conciorum libri*

APOLLONIUS PERGAEUS

Apolloni Pergaei Conicorum libri quattuor. Una cum mappi Antinsensis philosophi libri duo. Nunc primum in lucem editi. Quae omnia nuper Federicus Commandinus Urbinas mendis quam plurimus expurgata e Greco convertit et commentariis illustravit. Bononiae, 1566, Alexander Benatius, in 4. — HAB

(42.) 28. *Zanchius de tribus Elohim*

ZANCHIUS, HIERONIMUS

De tribus Elohim, aeterno Patre, Filio et Spiritu Sancto uno eodemque Jehova libri XIII. . . . Francofurti ad Moenum, 1572. in fol.

Neustadii Palatinorum, 1597–1598, officina Harnisiana. — NUC

(43.) 35. *Opera Twissij*

TVISSIUS (TWISSE), GUILIELMUS

Opera tribus tomis distincta. Quorum primus tractat de vindiciis gratiae potentiae ac providentiae Dei . . . Secundus de scientia media dissertatio . . . Tertius ad Collationem J. Arminii . . . animadversiones. Amsterodami, 1649–1652, Jansonius, in fol. — NUC

(44.) 71. *Tychonis Brache liber 2dus*

BRACHE, TYCHO

Talán a kétkötetes *Opera omnia astrologica* (Francofurti, 1648, in 4. — EBL) második kötete.

A téka 70. tétéle a *liber primus*, de ezt a számot nem jelzi Basiriusénak. Az eltérés azonban a 66 tényleges és a 70 említett könyv között adódhat ilyen esetekből is.

(45.) 81. *Cursus Mathematici Tom. 5. P. Herigoni*

HERIGONUS, PETRUS (PSEUD.): CLEMENT CYRIAQUE DE MANGIN

Cursus mathematicus nova et clara methodo demonstratus per notas reales et universales, citra usum, brevi uniuscunq̄ue idiomatis intellectu faciles. Cours mathématique demonstre d'une nouvelle, briefve et claire methode . . . par Pierre Herigone. Parisiis, 1634–1637, Henry Le Gras, in 8.

Megjelent még: Parisiis, 1644, Simeon Piget. – NUC, BSB, HAB

(46.) 89. *Gulielmi Gilberti Philosophia[!] nova*

GILBERT, WILLIAM

Physiologia nova de magnetes magneticisque corporibus. Londini, 1600, Wolfgang Lochmann, in 8.

Megjelent még: Sedini, 1628, 1633. – NUC

(47.) 173. *Sinopsis mensurarum Mich(aelis) Neandri*

NEANDER, MICHAEL

Szünopszisz mensurarum et ponderum, ponderationisque mensurabilium secundum Romanos, Atheniensis, Geörgousz kai Hippiojatrousz ex praestantissimus auctoritas huius generis contracta opera Michaelis Neandri . . . Accesserunt etiam, quae apud Galenum hactenus extabant de ponderum et mensurarum ratione vehementer depravata nunc Graece et Latine multo correctiora eiusdem Michaelis Neandri opera. Basileae, 1555, Joannes Oporinus, in 4. – NUC

(48.) 174. *Henrici Volphij de Antichristo*

WOLF, HENRICH

Antichristus, hoc est Disputatio lenis et perspectiva de Antichristo . . . Heinricus Wolphius libri auctore conscio, curavit, imprimi. Tiguri, 1592, Johann Wolf. – NUC, HAB

(49.) 149. *Nathanis Kythraei Psalmorum Paraphrasis Poetica*

CHYTRAEUS, NATHAN

Psalmorum Davidis Paraphrasis poetica Georgii Buchanani Scoti. Herbornae, 1542, Christophorus Corvinus. – NUC

Csak NUC említ még 24 kiadást 1650-ig.

(50.) 193. *Zepperi Politia Ecclesiastica*

ZEPPER, WILHELM (1550–1607)

Politia ecclesiastica, sive forma ac ratio administrandi et gubernandi regni Christi, quo est ecclesia in his terris. Ed. 2. Accesserunt insuper in calce Synodi Middelburgensis in Selandia articuli de gubernatione ecclesiastica, ad Nassovicas ecclesias attemperati . . . Auctore Wilhelm Zeppero. Herbonae, 1607, Christophorus Corvinus. – NUC

Első kiadása ugyanott, de a middelburgi zsinat nincs benne.

(51.) 205. *Petri Rami Arithmetices lib. 2.*

RAMUS, PETRUS

Arithmeticae libri duo. Geometriae septem et viginti. Basileae, 1569, Episcopus. Ugyanott: 1569; 1580.

Rengeteg kiadás, de más címszerkezettel: Petri Rami . . . Arithmeticae libri duo A. Johanne Stadio recogniti, illustrati. Parisiis, 1577, Dionysius Vallensem; ugyanott: 1581; Lazar Schöner kiadása: Hanoviae, 1601; Guilielmus Antonius kiadása: Francofurti, 1599, 1627; Wilebord Snellius kiadása: Leyden, 1613, Raphaelengius. – NUC

(52.) 211. *Natalis Comitit Mithologia*

CONTI, NATALES

Mythologiae sive Explicationum libri decem. In quibus omnia prope naturalis et moralis philosophiae dogmata sub antiquorum fabulis contenta fuisse demonstratur. Venetiae, 1568, 1581.

Rengeteg kiadása van: Francofurti, 1581, 1587, 1588, 1596; Parisiis, 1582, 1583; Genevae, 1596. – NUC

(53.) 220. *Acta Celebrata A. D. 1645 Conventus Thoruniensis*

Acta conventus Thoruniensis celebrati anno 1645 pro ineunda ratione componendorum dissidiorum in religione per Regem Poloniae . . . Varsaviae, 1646. — BSB

[(54.) 171. *P(auli) Lisznyai Professionum Scholasticarum pars I. LISZNYAI PÁL*

Professionum scholasticarum . . . Pars Prima. Debrecini, 1683. — RMK II. 1519.

Minden bizonnyal elírás a szám, hiszen ez a könyv nem lehetett Basisirus tulajdona. Az egyetlen ilyen az említett tételek között.]

(55.) 181. *Csepregi Iscola*

BALÁSFY TAMÁS

Csepregi iskola, kibén az lutheranus es calvinista praedikatoroknak tanusagokra . . . az csepregi szitok szaporító morgó praedikátort az igaz hüt ellen és Pázmány Péterre való hazugságiértis az igazságnak ióra tanító ostorával iskollázza Balasfi Tamas bosznai püspök. Posonban, 1616. — RMNy 1116.

(56.) 198. *Pererius de rerum naturalis principiis*

PERERIUS, BENEDICTUS (PEREIRA)

De communibus omnium rerum naturalium principiis et affectionibus libri quindecim, Qui plurimum conferunt ad eos octo libros Aristotelis, qui de physico auditu inscribantur, intelligendos. Romae, 1576, F. Zanettus. — HAB, NUC

Ugyancsak: Venetiae, 1586, 1609; Lugduni, 1588; Coloniae, 1596, 1603, 1618

(57.) 242. *Clavis Mathematicae denuo liniata*

TALÁN: ARZET, ANDRÉ

Clavis mathematica, qua ad recondita totius matheseos penetralis primus aperitur aditus per usitatiores demonstrationes quas ex Euclidis 6 prioribus elementorum libris selegit et faciliores ad captum accomodavit Andreas Arzet. Oeniponte, 1634, Agricoa. — HAB, BSB

(58.) 228. *Regii disputationes Logicae*

TALÁN: REGIUS, JOHANNES

Commentariorum ac diputationum logicarum libri 5. In quibus et theoremata logica accurate explicantur . . . Autore . . . Johanne Regio. Witebergae, 1604. — HAB

Ed. 3.: Gera et Elystrum, 1609. — BSB

(59.) 234. *Philosophia Praecognitorum Joh(anni) Hen(rici) Alstedii*

ALSTED, JOHANN HEINRICH

Philosophia digne restituta libros 4 praecognitorum philosophicorum complectens quorum 1. Archeologia de principiis disciplinarum 2. Hexilogia, de habitibus intellectualibus 3. Technologia, de natura et differentiis disciplinarum 4. Canonica, de modo discendi. Cursui philosophico lampadis instar praemissa et emissa a Johanne Henrici Alstedius. Herbonnae, 1612. — HAB

(60.) 271. *Marcus Cato de re rustica*

CATO, MARCUS PORTIUS

De re rustica liber

Rengeteg kiadás: Francesco Beroaldo, Petrus Victorius kommentálta editiót a legnépszerűbbek. Az 1620-as franekerki kiadás (J. Lamrich) „De re rustica liber Fragmenta quae supersunt. Ausonius Popma iterum recensuit et notas addidit. Accesserunt Joannis Merusi ad librum De re rustica notae, Ausonii Popmae de instruendo fundi liber. — NUC

(61.) 237. *Justi Lipsij Politicorum doctrinae lib.*

LIPSIUS, JUSTUS

Rengeteg kiadás: Politicorum sive civilis doctrinae libri sex, qui ad principatum maxime spectant. Lugdunum Batavorum, 1589, F. Raphalengius. — NUC

(62.) 175. *Tuba Belli Sacri*

(WILLEM STEPHANI)

Tuba belli sacri apocalypseos Beati Johannis adversus magnum illum antichristum pontificem romanum. s. l. 1622. — BSB

(63.) 244. *Pomponius de orbis situ lib. 3tius*

MELA, POMPONIUS

Rengeteg kiadás: De situ orbis libri tres, legtöbb a Joachimus Vadianus-féle. — NUC

(64.) 274. *Priscianus*

Nem eldönthető, hogy melyik: Priscianus Caesariensis; Priscianus, Franciscus; Priscianus, Theodorus.

Ha priscianus Caesariensis, akkor lehet a Grammaticája, vagy (mert földrajzi művet követ): Dionysios Periegetes: Dionysii Afri De situ orbis opus . . . hactenum Prisciano adscriptum. Ferrariae, 1512, Johannes Maciodus Bordenus — NUC

(65.) 284. *Davidis Gorlei Philosophia*

GORLAEUS, DAVID

Davidis Gorlaei Exercitationes philosophicae quibus universa fere discutitur philosophia theoretica et plurima ac praecipua peripateticorum dogmata evertuntur. Post mortem auctoris ed. cum gemino indici S. I. 1610, Comelius. — HAB

(66.) 188. *Thomus 4tus ejusdem doctrinae Jesuitarum*

Nem tudjuk kire utal az „ejusdem”, hiszen a katalógus 185. tétele is anonimként említi a címet: „Doctrinae Jesuitarum praecipua capita”

* * *

A feloldásokban rövidítve idézett művek jegyzéke:

BLC — British Museum. General catalogue of printed books. Photolithographic ed. to 1955. 1–263. London, 1965–1966.

BN — Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale. Auteurs. 1–231. Paris, 1897–1981.

BSB — Bayerische Staatsbibliothek. Alphabetischer Katalog 1501–1840. Bde. I–LX. München–London–New York–Paris, 1987–1990.

Cranz/Schmitt — CRANZ, F. Edward — SCHMITT, Charles B.: A Bibliography of Aristotle Editions 1501–1600. Baden-Baden 1984. (= Bibliotheca Bibliographica Aureliana 38*.)

EBL — GEORGI, Theodor: Europäisches Bücherlexikon. Leipzig, 1742.

GPB — Gesamtkatalog der Preußischen Bibliotheken 1–14. [A — Beethordnung]. Berlin, 1931–1939.

HAB — Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel

Labarre — LABARRE, Albert: Bibliographie du dictionarium d'Ambrogio Calepino (1502–1779). Baden-Baden, 1975. (= Bibliotheca Bibliographica Aureliana 26.)

Müller — MÜLLER, Jean: Bibliographie Strasbourgeoise. II–III. Baden-Baden, 1985–1986. (= Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au seizième siècle 148. — Bibliotheca Bibliographica Aureliana 90, 105.)

NUC — the National Union Catalog. Pre-1956 imprints. A cumulative author list representing Library of Congress printed cards and titles reported by other American libraries. Vol. 1 —. London, 1968 —.

MONOK ISTVÁN — NÉMETH NOÉMI

Selyemre készült hazai nyomtatványok. A nyomtatás már a kezdetektől szinte kizárólag mindig is papírra készült és készül. A fokozott tartósságnak vagy a reprezentatív kiállításnak igénye azonban — különösen a tipográfia első évtizedeiben — az állati bőrből készített pergamen (hártya) felhasználására is indítást adott, legalábbis egyes kiadványok kevés számú példányánál. Még ennél is jóval ritkábban nyomtattak textíle, jöllehet ennek — legalábbis technikailag — semmi akadálya sincs, hiszen a ruházati ipar egy része ma is mintákkal nyomott anyaggal dolgozik. Pedig a selyemszatén vagy selyemtaft mutató és ünnepélyes alapanyagául szolgálhat a tipográfiának is. A gondot ezzel kapcsolatban az okozza, hogy a lágy, szövött textíliának nincs kellő tartása, így lapozásra — szemben a papírral és a hártyával — nemigen alkalmas. Ennek tudható be, hogy amúgy is ritka számú igénybevételére csaknem kizárólag a lapozást

nem igénylő, egyleveles nyomtatványok előállításánál került sor, mégpedig – a barokk pompaszeretétől eredőleg – különösen a 17. és 18. században.

A falra ragasztható vagy oda kiakasztható ilyen plakát alakú nyomtatványok tartalma mindig is igen széles körű, a hirdeteményektől a naptárig. A 18. század végéig különös előszeretettel vették igénybe ezt a megjelentetési formát a felsőfokú oktatási intézmények, nem csupán a tanrend meghirdetésére, de a vizsgatételek közzétételére is. Ha némi időbeli lemaradással is, de ugyanígy volt ez hazánkban is.

A tudományos fokozatot adó intézményekben a vizsgatételek nyomtatásban történő előzetes közreadása a mai napig is világszerte igen elterjedt. Jóllehet ezek többsége inkább könyvalakban látott napvilágot, azért a plakátforma sem ismeretlen már a korai időktől kezdve.¹ Miután az oktatás korábban szinte kizárólag egyházi irányítás alatt állt, így a vizsgatételek is ilyen intézmények keretében készültek. Nálunk az evangélikusok és a reformátusok mellett a katolikus egyháznak volt a legtöbb magasabb képesítést nyújtó tanintézménye. A nagyobb létszámú szerzetesrendek (pl. a ferencesek) saját teológiai főiskoláikon tanították tagjaikat. A jezsuiták három hazai akadémiáján (Nagyszombat, Kassa és Kolozsvár) pedig a baccalaureusi, magisteri és doktori fokozatok odaítélése révén teljes egyetemi képzést nyújtottak, nem kizárólag csak egyházi, de világi személyek számára is.

Az ezekhez szükséges vizgák előkészítésére nyomtatott vizsgatételek szabályozását látta időszerűnek 1703. március 24-én kelt utasításában a jezsuiták egyetemes rendfőnöke Rómában, amelyben úgy ítélte, hogy „a nagyon drága, költséges téziskiadványok (emblémák, képek, könyvek) divatjának” gátat kell vetni.² Bár kifejezetten erről ez a megszorító intézkedés ugyan nem tett említést, de alighanem ennek hatálya alá estek a selyemre nyomtatott vizsgatételek is, amik a kifogásolt luxusnak kétségtelenül jellegzetes megnyilvánulásai voltak.

Herepei János tudósított több ilyen plakát alakú kiadványról, amelyeket a 17. század utolsó éveiben újraélesztett kolozsvári jezsuita akadémia³ céljaira állítottak elő 1700 táján.⁴ Kettőt közülük a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban tanulmányozott.⁵ Az egyik az 1700. esztendőben vitára tűzött logikai kérdések Szegedi István praesestől (vizsgáztatótól) Mihálcz Mihály vizsgázó számára, amelynek ajánlása Mikes Mihálynak szólt. A vizsgatételek Tóthfalusi Kis Miklós műhelyében készültek. „Alapanyaga 55,5 cm széles és 57,5 cm hosszú darabra kivágott és beszegett, világos barna színű, sima szövésű selymekendő.”⁶ A másik 1701 májusában megtartott filozófiai tárgyú tézisek ugyancsak Szegedi Istvántól Borsai Márton vizsgázó részére, ahol is az ajánlás címzettje Boér Sámuel volt. Nyomdársa az unitárius Lengyel András özvegye. „Alapanyaga 49,5 cm széles és 67,5 cm hosszú darabra kivágott világosbarna színű, finom habosselyem.”⁷

Ugyancsak Herepei talált rá szintén a Székely Nemzeti Múzeumban, a Kálnoki-család levéltárában arra a hagyatéki leltárra, amely 1719/1720 fordulóján készült. Ebben négy olyan kolozsvári vizsgátételről is olvasható leírás, amelyet ugyancsak textilre nyomtattak.⁸ „egy sarga atlasz nyomtatott Theologica Thésések. . . Thésések tetszín matéria; Sárga atlaszra. . . dedicált Thésések, más egy ezüst színre nyomtatot. . . Logikai thésések.”

A leírásból hiányzó évszám pótlására Herepei megkísérelte időhatárok közé szorítani e nyomtatványokat azoknak a személyeknek életrajzi adatai alapján, akiknek a nevét az említett vagyonösszeírás megörökítette és akiknek a vizsgatételek ajánlása szólt, az elsőt 1697 és 1706, a másodikat 1699. április 11. előttre, a harmadikat 1698 és 1721, a negyediket pedig az 1719. év elé datálta. Miután a kolozsvári jezsuiták oktató tevékenysége 1704-ben átmenetileg megszűnt, a fenti nyomtatványokat még szűkebb

¹ Elég itt Luther 1517. október 31-én kifüggesztett nevezetes téziseire gondolni. – Vö. *Gutenberg Jahrbuch* 1968. 139–150. – A legrégebb hazai, plakát alakban nyomtatott vizsgátétel 1592-ből ismeretes az erdélyi Szeben városából (RMNy 708.).

² MKsz. 1983. 289. – HOLL Béla.

³ Vö. RMK. II. 1922.

⁴ *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III.* Budapest–Szeged, 1971. 244–248.

⁵ Erdélyi Múzeum 1939. 285–287. – E gyűjtemény anyaga 1945-ben elpusztult.

⁶ *Adattár. . . I. a 4. sz. jegyzet.* 246. – HAIMAN György: *Tóthfalusi Kis Miklós a beníművész és a tipográfus.* (Bp.) 1972. 312. = A SOLTÉSZ Zoltánné által összeállított bibliográfia 82. tétele.

⁷ *Adattár. . . I. a 4. sz. jegyzet.* 246. – MKsz. 1940. 67–68.

⁸ Erdélyi Múzeum 1943. 480–481.

időhatár (1698–1704) közé sikerült szorítania.⁹ A fentebb ismertetett 1703. évi római rendelkezés nyilván még egy évvel rövidebbre szabja a jezsuita akadémia számára a selyemre történt nyomtatás lehetőségét.

A fentiekből kiviláglik, hogy bizonyosan készültek a kolozsvári jezsuita akadémia számára a 17–18. század fordulóján selyemre nyomtatott plakát alakú vizsgatételek, de ezekből példány immár fél évszázada már nem ismeretes. Különösen értékes volt tehát Csapodi Csaba közlése, aki volt szíves felhívni a figyelmet három ilyen alapanyagra készült kiadvány lelőhelyére, amiért neki itt is őszinte köszönet jár. Így vált tehát ismertté Esterházy Pál levéltárából¹⁰ az alábbiakban bemutatásra kerülő három, selyemre nyomott, 17. századi, hazai vizsgatétel.

Időrendben közülük az első 1654-ben – hónap és nap megjelölése nélkül – a nagyszombati egyetemen filozófiai vizsgatételek megjelentetése céljából készült.¹¹ A vizsgáztató jezsuita Franciscus Kopeczki¹² a három hasábjára szedett, ötven számozott tételt a vizsgázó Szegedi Mihály számára állította össze. Ez utóbbi a kiadványt Pálffy Tamás csanádi püspöknek ajánlotta, mint patrónusának.¹³ Az egyleveles nyomtatvány alapanyaga szegetlen, világos bordó színű selyem, amelynek mérete 758–764 × 537 mm. A 718 × 468 mm szedéstükrű vizsgatétel a második legkorábbi a nagyszombati akadémiairól, amely ma ismeretes plakát formában. Az ottani Egyetemi Nyomdában készült, amelynek faktora ekkor Matthias Willmann volt.

A második ugyanilyen jellegű és kiállítású nyomtatvány¹⁴ Paulus Antonius Draskovich 1686. február 9-én a nagyszombati egyetemen tartott vizsgájául szolgáló, hat pontból álló, kéthasábos „Quaestiones prooemiales de natura et objecto logicae”, amelynek összeállítója, ill. vizsgáztatója Joannes Zanger jezsuita volt.¹⁵ A főúri vizsgázó nem szorult rá, hogy mások költségén végezze tanulmányait, így az ilyen nyomtatványokon szinte kötelező ajánlása egyenesen „Augustissimae Dei Matri Patrona Hungariae” szól. A nyomtatvány alapanyaga itt márványozott szövésű, szegetlen selyem, amelynek színe ez alkalommal sötétbordó, mérete 760–770 × 512 mm, az egyetemi tipográfia által erre a felületre előállított nyomtatása pedig 480 × 339 mm. A selyemkendő viszonylag széles, üresen maradt szegélyére körben virágokból álló, látványos és dús virágfonatot festettek, nyilván Esterházy Pál nádor részére, hiszen e példány az ő iratai között maradt fenn. Középen fent a Draskovich-család sokszínű festett címere látható a [comes] P[aulus Antonius de] D[raskovich de] Trakostyán] betűk alatt.

A fenti két selyemre készült hazai nyomtatvány mellett őriznek ugyanott még egy harmadikat is,¹⁶ amely a Kismartonban 1656. február 13-án tartott vizsgára készült. A „Theoremata theologalia” című 18 tétel szövegét a vizsgáztató Silvester a Mori, a ferencesek magyarországi, mariánus tartományának tagja állította össze Henricus Mikulich rendtársa mint vizsgázó számára. A szokásos ajánlás, amely itt is a plakát legtetején olvasható, „Paulo Ezerházy de Galanta” címzésű a mariánus ferencesek aláírásával. A későbbi nádor 1652-ben nyerte el a soproni főispáni és a királyi tanácsosi címet, amely a plakáton neve után olvasható.¹⁷ A tézisek alapanyaga citromsárga, szegetlen, márványozott szövésű és 857–860 × 530 mm méretű selyem. A nyomtatás felülete ezen belül 677 × 468 mm, amely azonban nem hazai, hanem a bécsi Matthaeus Rictius műhelyében készült.

A 17. század második feléből a fentiekben ismertetett, vizsgatételeket tartalmazó plakátok viszonylag szerény kiállításúak: legfeljebb öntött elemekből összerakott keretet és néhány ugyancsak sokszorosított kezdőbetűt hordoznak díszként. A pompás alapanyaggal, a selyemmel sokkal jobban harmonizálnak azok

⁹ *Adattár*. . . I. a 4. sz. jegyzet. 246–247.

¹⁰ Budapest, Magyar Országos Levéltár (MOL) P 125 Pál nádor iratai 11959, 11960. és 11961.

¹¹ MOL I. a 9. sz. jegyzet. 11959.

¹² 1614–1673. – Ő 1652–1655 között volt a filozófia professzora Nagyszombatban. – LUKÁCS, Ladislau: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S. I. P. II.* Romae, 1982. 647.

¹³ Az 1679-ben elhunyt Pálffy 1650-ben lett csanádi püspök. – *Magyar Életrajzi Lexikon. II.* (Bp. 1969.) 344.

¹⁴ MOL I. a 9. sz. jegyzet. 11961.

¹⁵ 1650–1708. – Ő 1686–1688 között volt Nagyszombatban a filozófia professzora. – LUKÁCS, Ladislau: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773).* III. Romae 1988. 1884.

¹⁶ MOL I. a 9. sz. jegyzet. 11960.

¹⁷ 1635–1713. – *Magyar Életrajzi Lexikon. I.* Bp. 1967. 450.

a tézislapok, amelyeket nagyalakú rézmetszet segítségével állítottak elő rendkívül díszes formában 1610-től kezdve Franciaországból kiindulva Európa-szerte. A 17. század második felében azután szinte külön iparág alakult ki ilyen és ehhez hasonló más, ünnepi alkalomra (pl. koronázás, esküvő) szóló, többségében nagyalakú rézmetszetek előállítására, amelynek központja Augsburg volt. Különösen a Kilian-család jeleskedett itt ilyen jellegű rézlapok metszésében.¹⁸ Az ilyen egyetlen alkalomra szóló metszet, ahol is a teljes szöveget – ajánlással, címmel, tézisszöveggel stb. együtt – rézbe karcolták, igencsak drága mulatság volt. Mégis ismeretes ennek az Augsburgban papírra készült luxuskiadásnak legalábbis egy esetben hazai részről történt igénybevétele, éspedig a kassai jezsuitáknál 1672-ben lefolyt egyik vizsga esetében.¹⁹ A két rézlapból összeállított, igen nagy méretű (593 × 883 mm) metszet szedett szöveget nem tartalmaz: minden betűjét az ábrával együtt belevészték. Ezekből kiolvasható, hogy a „Conclusiones ex univrs[!] logica” című és tíz pontba összefoglalt vizsgatétel praesese Ladislaus Permay jezsuita volt.²⁰ A vizsgázó, Sigismundus Xaverius Hollo de Krompach²¹ a tézislapot Mihály lengyel királynak²² ajánlotta.

Amennyiben a rézlapba nem metszették bele a szöveget, a rendkívül reprezentatív képes ábrázolások dús barokk kereteiben hagytak – vagy csak találtak – helyet az ajánlás, a vizsga körülményeinek (cím, hely, idő, vizsgáztató, vizsgázó stb.) és a vizsgatételek szövegének nyomdai szedés útján történő bele nyomtatására. Ezáltal a drága metszet tehát többször és akár egymástól eltérő céllal is felhasználhatóvá vált igen ünnepélyes, nagyméretű és plakát formájú kiadványok előállításához. Ilyen rézlapok azután a 18. században hazánkban is felhasználásra kerültek. Tekintettel arra, hogy ez a cikk nem a nyomtatott vizsgatételek egészének megvizsgálását tűzte ki célul, hanem kizárólag csak a selyem alapanyagra nyomtatottakét, így mindössze még két ilyen hazai kiadvány egy-egy ilyen példányának ismertetése van hátra. Mindkettőt az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatvány Tára őrzi.

Közülük az első, mintegy folytatásaként a Herepei által a kolozsvári jezsuita akadémián a 17–18. század fordulójáról ismertetetteknek, ugyanez intézmény számára készült 1740-ben. A sárga selyemkendő mérete kb. 95 × 95 cm.²³ A rézlemezről készült levonat legnagyobb mérete 87 × 92 cm. Feltételezhető, hogy egy nagy, bibliai sorozatnak egyik tagjáról van szó, mert legfelül a „XLVII.” sorszám látható. A nagyméretű kép Jézusnak János által történt megkeresztelését ábrázolja, a bibliai szöveg (Mk.1.9–11.) hű követésével. Alul az „Albane pinxit Johann Daniel Herz excudit Jacob Wangner sculps.” metszett szöveg olvasható. Herz mint augsburgi grafikus, rézmetsző és könyvkiadó ismeretes.²⁴ Tanítványa volt neki Wangner, aki ugyanebben a délnémet városban rézmetszőként tevékenykedett.²⁵

A nagyméretű rézmetszet mintegy 13 × 78 cm méretű alsó részében, a kép lezárását alkotó kisebb keretekbe beszorítva található a vizsgára vonatkozó valamennyi, nyomtatás útján előállított szöveg. Bal oldalon az ajánlás Joannes Haller Erdély legmagasabb rangú közigazgatási méltóságának, gubernátorának szól, amely alatt a vizsgázó neve áll. Középen olvasható a „Theses prooemiales de natura et objecto

¹⁸ APPUHN-RADTKE, Sibylle: *Das Thesenblatt im Hochbarock*. Studien zu einer graphischen Gattung am Beispiel der Werke Bartholomäus Kilians. Weissenhorn, 1988.

¹⁹ APPUHN-RADTKE. . . I. a 18. sz. jegyzet. 124–126.

²⁰ 1641–1698. – Ó 1671–1673 között volt a filozófia professzora Kassán. – LUKÁCS: *Catalogus* I. a 15. sz. jegyzet. II. 1189.

²¹ Holló Zsigmond – apjával Jánossal és ugyancsak Zsigmond nevű nagybátyjával együtt – 1659-ben nyert nemességet. Az idősebb Zsigmond (†1685) pénzügyi tisztviselő volt Felsőmagyarországon, majd 1676-ban lengyel indigenátust szerzett. Feltételezhető, hogy e költséges, rézmetszetű vizsgatételt is ő fizette unokaöccse nevében, hogy kapcsolatait a lengyel udvarral elmélyítse. – NAGY Iván: *Magyarország családai*. V. Pest, 1859. 133–134. – KEMPELEN Béla: *Magyar nemesi családok*. V. Bp. 1913. 77.

²² Michael Korybut Wiśniowiecki (1640–1673) 1669–1673 között volt lengyel király.

²³ Miután a példányt bekeretezett állapotban őrzik, egészen pontosan nem volt megmérhető.

²⁴ *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. XVI. Leipzig, 1923. 597.

²⁵ *Lexikon*. . . I. a 24. sz. jegyzet. XXXV. Leipzig, 1942. 150.

logicae” cím, a praeses Franciscus Pataki jezsuita,²⁶ valamint a vizsgázó neve: Stephanus Petki.²⁷ A rézmetszet jobb alsó sarkában található, viszonylag kisméretű keretbe szinte belegyömészölve olvasható a feltűnően rövid, mindössze hat vizsgátelepre összefogott szöveg.

A fentiekből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a jezsuita rend generálisának a már említett 1703. évi és a fényűzést kerülendő intézkedése vagy nem volt már 1740-ben érvényben, vagy a két főúri személy (mind az ajánlás címzettje, mind a vizsgázó gróf volt) miatt ez esetben kivételt tettek. A nagyméretű rézmetszet pompáját még a selyemre nyomtatás luxusával is fokozták.

A nemzeti könyvtár különgyűjteményében őrzött másik ilyen nyomtatvány jelenleg rendkívül megviselt állapotban van, a hajtogatások mentén több helyén is szétvált a natúr színű selyem, amelynek mérete 118 × 82 cm-re becsülhető. Erre került rá kékes színű festékkel a mezzotinto (borzolás) technikájával előállított 1110 × 745 mm-es, tehát igen nagy méretű rézmetszet. Ez a mélynyomó eljárás lehetővé tette, hogy vonalas rajz helyett feketéből fehérbe átmenő finom tónusokkal adja vissza mondanivalóját, ez esetben a bibliai hegybeszéd (Mt 5.1–10.) jelenetét. Jézus itt tanítványainak a nyolc boldogságról szólt, amelyeknek szimbolikus megjelenítése két oldalon négy-négy kis keretben látható. Alul a „Georg Christoph Kilian sc. et excud. A. V.” szöveg olvasható. Georg Christoph volt a nevezetes augsburgi rézmetsző Kilian-família utolsó működő tagja, aki emellett megírta legnevezetesebb elődjének, Bartholomäus Kiliannak az életrajzát is.²⁸ Jónévy művelője volt éppen az ezen a képen is alkalmazott mezzotinto technikának.

Itt is a kép alsó, kb. 15 × 71 cm méretű mezőjében olvashatók a győri műhelyben szedett betűkkel²⁹ nyomott szövegek: a cím „Conclusiones ex universa logica”, az ajánlás címzettje „Andreae Sziksty” az óvári harmincados hivatal vezetőjének neve és a vizsgázónak, aki az ő fia volt, hozzá intézett ajánlása. Megtudható továbbá, hogy a győri katedrálisban 1743. szeptember 2-án tartott vizsgát „Franciscus Josephus Sziksty” tette le „P. Severinus a S. Angelo Custode” piarista előtt,³⁰ aki az ötven pontból álló vizsgátelekeket is összeállíthatta.

A fentiekben csupa vizsgáteletről volt szó, amelyekből a 17. és 18. században hazánkban néhány példányt selyemre is nyomtattak. Valószínű, hogy más egyleveles kiadványból (pl. gyászjelentés, szentkép) is készíthettek néhány darabot textil alapanyagra. Összefoglalóan megállapítható tehát, hogy a pompaszerepből selyemre történt nyomtatás divatja hazánkat sem kerülte el. Legalábbis a katolikus tanintézetek számára szóló vizsgátelekek közül bizonyosan több helyen is előállítottak néhány ilyen a 17. és a 18. század közepe között. Nyilván ilyen megkülönböztetetten díszes alapanyagra azt a példányt nyomtatták, amelyet azután hálája jeleként a tanulmányait támogató és plakátalakú tézisek élén olvasható pártfogójának nyújthatott át a vizsgázó. Ilyen volt nyilván a fentiekben ismertetett kismartoni ferences vizsgáteleket hordozó selyemkendő, amelyet ma is a helyi rendházat mindig bőkezűen támogató Esterházy Pál iratai között őriznek. De a mecénás családtagjainak is juthatott ilyen példány, amire pl. az elpusztult erdélyi vagy lappangó példányokból lehet következtetni. Más csoportba tartoznak a Draskovich-féle tézisek, hiszen ezt az egyik grófi család tagja egy másik, akkor még azonos rangú Esterházy-família seniorának küldhette, aki ezekben az években egyben az ország nádora is volt. Ezt a magas szintű ajándékot jól hangsúlyozza – a selyem alapanyagon túlmenően – annak festett díszítése. Az ilyen módon megnyilvánuló luxusingényt azután – leginkább a 18. század első felében hazánkban igénybe vett – nagyméretű rézmetszetekkel még fokozták is.

A barokk hivalkodó pompakedvelését háttérbe szorította a klasszicizmusnak a letisztult formákra való törekvése, így a selyemre történt nyomtatások száma alaposan lecsökkent, de nem szűnt meg. A 19. és 20. században is előfordul, hogy egy-egy kiadványból egy vagy legfeljebb néhány további példányt selyem-

²⁶ 1704–1740. – Ő 1738-tól 1740. VIII. 31-én bekövetkezett haláláig volt professzor a kolozsvári akadémián. Így a hónap és nap megjelölése nélküli vizsgátelek feltehetően ezt megelőzően készült. Bár éppen a közelebbi időmegjelölés hiánya utalhat a praeses halálával bekövetkezett bizonytalanságra is. – LUKÁCS: *Catalogus*. I. a 15. sz. jegyzet. II. 1152.

²⁷ Apja, Dávid 1690-ben nyerte el a grófi címet, anyja Zichy Sára volt, míg a vizsgázó István fiával, Józseffel 1817-ben kihalt ez a Petky-család. – NAGY Iván I. a 21. sz. jegyzet. IX. Pest, 1862. 273.

²⁸ 1709–1784. – APPUHN-RADTKE. . . I. a 18. sz. jegyzet. 37. – *Levikon*. . . I. a 24. sz. jegyzet. XX. Leipzig, 1927. 293–294.

²⁹ Jaurini, Typis Gregorii Joannis Streibig.

³⁰ Családi neve Nozdrowiczky Szeverin volt. – *Régi magyarországi szerzők*. Bp. 1989. 347.

re nyomtak, pl. egy újság első számából,³¹ vagy egy ünnepelt személynek szóló köszöntő szövegéből. Ezt a megoldást különösen a színjátszás terén vették igénybe, ahol is az ünnepi előadások színlapját viszonylag a legsűrűbben nyomták selyemre, vagy más, ehhez hasonló textíliára.³² Ilyen alkalom volt mindenek előtt egy-egy színész(nő) jutalomjátéka, jubileuma, búcsúelőadása stb., de lehetett ez valamilyen színház megnyitása, egy-egy város vagy országrész színészetének jubileuma is. De nem ritkán más eseményekhez kötődött a néhány példányban selyemre vagy ahhoz hasonló anyagra nyomtatott színlapok divatja: a király koronázásától kezdve a főszolgabíró működésének évfordulójáig. A textília és a nyomtatás színének tekintetében is nagy választék állt rendelkezésre: a legpompázatosabbnak – talán éppen a régi kódexek hagyományainak visszatükrözéseként – nyilván a bíborselyemre aranyfestékkel készületeket szánták.

BORSA GEDEON

Egy komáromi nyomdász 1740-ből: Schmid János Miklós. A komáromi nyomdászat 18. század eleji története nem egyetlen műhelyhez kapcsolódik, hanem több, független, időrendben egymást követő rövidebb életű vállalkozás sorozata. A 18. századi nyomtatványok sorát egy 1703-ban nyomtatott kalendárium nyitotta meg,¹ utolsó komáromi kiadású darabja pedig Szathmári Pap: *Menyország újja* című kiadványa 1743-ból.² Ezt követően egészen 1789-ig, Weber Simon Péter megjelenéséig szünetelt a komáromi könyvkiadás és nyomtatás.

Az említett időközben, 1703 és 1743 között négy nyomdász, ill. könyvkiadó munkássága kötődött Komáromhoz. A komáromi nyomdászatnak éppen ezek az évtizedei számos tisztázatlan kérdést vetnek fel. Csak részben ismeretes az első komáromi mester (Komáromban a 18. századot megelőzően nem működött nyomda), Töltési István tevékenysége. Töltési még azok közé a Németalföldön tanult mesterek közé tartozott, akik idegen országban sajátították el a könyvnyomtatást, sőt Töltési még a betűmetszés művészetét is. A debreceni nyomdában saját metszésű betűit használta működése három éve alatt (1683–1685 között dolgozott Debrecenben), innen azonban távoznia kellett, jöllerhet mesterségbeli tudása ellen nem lehetett kifogás. Életútja 1685 után, egészen Komáromba való megérkezéséig, 1703-ig, ismeretlen. Valószínűleg kalendáriumokon kívül mást is kiadott, 1703 és 1710 között egyéb nyomtatványa mégsem ismeretes. 1721-ig működött a városban, majd ekkor egy komáromi kiadványon Turótzai Mihály neve jelent meg. Személyéről szinte semmit sem tudunk, de 1721-es és 1737-es két,³ nevével ellátott komáromi kiadványa miatt feltételezhető volt, hogy munkássága e két időpont között folyamatos lehetett. A neki tulajdonított egyéb nyomtatványok nagy részéről azonban az utóbbi időben sorra bebizonyosodott, hogy azok nem Komáromban készültek, hanem a győri Streibig-műhelyben, a nyomda megnevezése nélkül.⁴ Tekintve, hogy Turótzai komáromi nyomdáját 1737. évi kiadványai alapján tartották 1737-ig folyamatosan működőnek, ezeknek azonban egyike sem jelöli meg Komáromot; 1721-ből származó kiadványa pedig minden bizonnyal külföldön készült, és Turótzai maga is mint „compactor” írta alá előszavát, sokkal valószínűbb, hogy kiadóként és könyvkötőként kell őt számontartanunk, nem pedig nyomdászként. Vajon volt-e egyáltalán nyomdája Turótzai Mihálynak? És mi lett a sorsa Töltési István kitűnő állapotban lévő betűkészletének? Mindezek a kérdések még tisztázásra várnak.

³¹ MKsz 1970. 401–402.

³² Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Osztálya több tucat ilyen selyemre nyomott színlapot is őriz, amelyek közül a legrégebb magyar nyelvűt 1810-ben piros festékkel nyomták Kolozsvárott, Kemény Sámuel gróf nevenapján tartott előadásra. De a két világháború közötti időben is állítottak elő ilyen példányokat textil alapanyagra.

¹ NEUBARTH J.: *Új kalendárium...* 1704. esztendőre = PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája. VII. köt. Pótlások* Bp. 1989. 356. (továbbiakban: PETRIK)

² PETRIK VII. 388

³ *Újj imádságos könyv...* 1721. = PETRIK II. 482. és *Istenben buzgó lelkeknek...* 1737. = PETRIK V. 222. ARANYOS MEDGYESI S.: *Igazságnak áldozatja...* 1737. = PETRIK V. 36

⁴ CSUZI CSEH J.: *Isten eleiben...* 1736. = PETRIK VII. 111; *A' tsalárd Cupidonak...* = PETRIK VI. 211.

Ugyanígy ismeretlen Sátor Péter személye is, aki három 1736 és 1743 között megjelent nyomtatvány kiadójaként jelölte meg magát. Ezek egyike sem komáromi nyomtatvány egyébként, hanem kettő a győri Streibig nyomdában,⁵ egy budai Landerernél⁶ jelent meg, nyomda megjelölése nélkül.

Mindezek előrebocsátása után látható, hogy igen kétséges, hogy Töltési István elköltözése vagy halála után működött-e egyáltalán nyomda Komáromban. Szinte biztosra vehetjük, hogy amikor 1740-ben új könyvnyomtató telepedett meg a városban, akkor már egy ideje nyomda nélkül volt a város.

Az új könyvnyomtató Schmid János Miklós volt, aki Sopronból költözött át Komáromba. Sopronban 1733 és 1738 között dolgozott, majd felszerelését eladta az őt követő Rennauer Fülöpnek, aki még abban az évben folytatta is mesterségét.

A soproni nyomdászattal foglalkozva Csatkai Endre összegyűjtötte mindazt, ami Schmid személyével kapcsolatban és soproni működése révén az iratokban fennmaradt.⁷ Schmid bécsi könyvkötő fia volt, akinek neve 1733. március 8-án fordult elő első ízben Sopronban, ekkor vette fel a város polgárai sorába. Már 1733-ban megbízást kapott a várostól, a csöszök számára 500 példányban szabályrendelet kinyomtatását – valószínűleg ezt tarthatjuk számon, mint Schmid első soproni nyomtatványát. Ugyancsak a tanácsjegyzőkönyvből tudjuk, hogy 1737-ben már nős volt, mert feleségével, Mária Annával és segédjével, a 27 éves Fritsch János Kristóffal lakott együtt a jezsuiták kertjének szomszédságában.

1738-ban Schmid tanúsítványt kért a várostól, hogy viselkedése ellen nem volt kifogás, ugyanis el akart költözni a városból. Műhelyét ekkor eladta Rennauer Fülöpnek. Éppen ezzel az adásvétellel kapcsolatban tudunk meg bővebben Schmid műhelyéről, kiadványairól és személyéről is. Utólag ugyanis Rennauer beperelte Schmidet a méltánytalanul magas vételárért. Ennek kapcsán a tanúkihallgatásokból derült fény arra, hogy Schmid annak idején 400 forintot vette a nyomdát, amelyet most 1700 forintért adott el. Arra lehet következtetni, hogy Schmid úgy adta el a nyomdát Rennauernek, mintha az egész felszerelését adná, holott később kiderült, hogy pl. a réznyomó gépet nem adta a műhellyel, minthogy nem is a sajátja volt, hanem Rublinger Ignác nevű segédjéé. A tanúkihallgatás során az is kitudt, hogy német és latin betűinek is csak felét adta, másik felét magának megtartotta. Hogy pontosan mennyi betűje volt Schmidnek, arra a kérdésre a tanú nem tudott válaszolni, de szerinte a nyomda elhasznált holmi volt az adásvétel idején, és a Rennauer által kifizetett 1700 forintot új korában sem érte meg.

Az is napvilágra került, hogy Schmid nemcsak hogy felszerelésének körülbelül felét megtartotta magának, hanem ezen felül az öntött betűket más módon is értékesítette, ezek végül öntőkhöz, ill. ötvöshöz kerültek. Ezt a tényt végül Schmid maga is elismerte, így Rennauer ezt az összeget levonhatta a vételárból.⁸

Bár példány alapján, egy kivételével,⁹ nem ismertek, mégis bizonyítékunk van arra, hogy a Schmid által Sopronban kiadott nyomtatványok között évente kalendáriumok is voltak. Egyetlen, jelenleg ismert kalendárium a német nyelvű, negyedréti alakú és az 1734. évre szól. Schmid távozása után ugyanis Rennauer kalendáriumot jelentetett meg az 1741. évre, de árusítását betiltották, és elkobzással fenyegették. Ekkor Rennauer azzal védekezett, hogy előde, Schmid, akadálytalanul adott ki kalendáriumokat a lőcsei mintára, ezért joggal hihette azt, hogy ő is megteheti. Folyamodványban fordult a hatóságokhoz, hogy engedélyezzék 4° és 16° alakban német és magyar nyelvű naptár kiadását számára. E tényből visszakövetkeztetve valószínűnek látszik, hogy a példány alapján is ismert negyedréti alakú német nyelvű naptára mellett Schmid tizenhatodréti, lőcsei mintára készült magyar nyelvű naptárt is adott ki, bár ilyen nem maradt fenn. Végül Rennauer engedélyt nyert a továbbiakban kalendáriumok kinyomtatására, és a már elkészült kalendáriumokat sem kobozták el.

Mindezekből az adatokból és utalásokból úgy látszik, hogy Schmid élelmes ember volt. Lehet, hogy kedvezőbb ajánlatot kapott Komáromból, ezért költözött oda. Még 1736-ban kiadta Neuhold Jakab János *Fundamentomos oktatását* a himlőről,¹⁰ amely arra enged következtetni, hogy Schmidnek voltak komáromi kapcsolatai, személyes ismeretségei, tehát nem idegen helyre költözött. E kötetet – amely

⁵ Győrben nyomtatták CSUZI CSEH J.: *Isten eleiben...* 1737. = PETRIK VII. 111 és SZATHMÁRI PÁP S.: *Mennyország' utya...* 1743. = PETRIK VII. 388

⁶ Budán nyomtatták BESNYEI Gy. *Kis biblia* c. művét = PETRIK VI. 529.

⁷ CSATKAI Endre: *A soproni nyomdászati 18. század első felében* = Soproni Szemle 1961. 38–54.

⁸ uo. 48.1.

⁹ *Neu-Crackauer Schreib-Calendar...* auf das Jahr 1734 = PETRIK V. 345.

¹⁰ PETRIK II. 872.

egyben az első soproni magyar nyelvű nyomtatvány — „nemes Komárom vármegyének és ott való hadi rendeknek ordinárius physicussa . . . a' császári Leopoldino-Carolina Akadémiának naturae curiosorum adjunctusa” írta és Komárom vármegye urainak ajánlotta. Az előbb elmondottak ismeretében érthető, hogy miért soproni nyomdászt bíztak meg kinyomatásával: feltételezésünk szerint az 1730-as években Komáromban nem működött nyomda.

Schmid Komáromba érkezését legkorábban 1738. második felére tehetjük, hiszen 1738. folyamán utódjának még lehetősége volt Sopronban több nyomtatvány kibocsájtására. Tehát már 1739-ben is Komáromban tartózkodott, ennek ellenére nem ismerjük más nyomtatványát Komáromból, mint az 1740-ben kiadott testes, negyedréte alakú *Florilegiumot*¹¹ Paxy Lajos pálos szerzetestől.

Schmid komáromi nyomdafelszerelését a *Florilegium* tipográfiai anyagából lehet rekonstruálni (l. az 1–2. sz. táblákat). Anélkül, hogy teljes részletességgel felsorolnánk a Rennauernek átadott, és magának megtartott nyomdai felszerelést, néhány jellegetességre fel kell hívni a figyelmet.

Német betűs (fraktur) készletének nagyobbik része maradt Rennauernél, kisebbik részét tartotta meg magának.¹² Ezeket a fraktur betűket Komáromban nem használta, de Schmid további életútjának ismeretében e nála maradt készlet rekonstruálható. Antikva és kurzív betűkből nagyjából a fele maradt Rennauernél, fele Schmidnél.¹³ Schmid soproni díszei közül kettőt használt később Rennauer,¹⁴ Schmid viszont egyet sem Komáromban, illetve amit használt, az nem ismerős Sopronból. Az öntött körzeteket Rennauer használta tovább.¹⁵ Bár Schmid és Rennauer soproni nyomtatványain sok könyvdísz látható, a fennmaradt nyomtatványok kis száma miatt ezeknek szinte mindegyikét csak egy-egy nyomtatványon találni meg.

Bár Schmid Komáromban az alábbi négy könyvdíszsel

I. 22 × 76 mm-es keret nélküli fejléc: levéldíszek között ülő, szappanbuborékot fúvó alak

II. 28 × 115 mm-es keretezett, vízszintesen vonalazott háttér előtt egymásbafonódó vonalak, amelyek levélben végződnek

III. 41 × 125 mm-es kétszer keretezett fejléc, középen öblös vázában dús levelű virágok

IV. 42 × 82 mm-es, kétoldalt egy-egy tölcser alakból kiágazó levelek, amelyeket középen baldachinos dísz fog össze¹⁶

és egy körzettel¹⁷ díszítette ott megjelent egyetlen nyomtatványát, ezek a díszek sem Sopronból, sem a korábbi komáromi elődtől, Töltési felszereléséből nem ismertek (1–2. tábla). Meglehető természetesen, hogy mégis Sopronból hozta ezeket, csak nem maradt fenn olyan korábbi kiadványa, amelyben alkalmazta őket. Betűanyaga azonban teljes mértékben a soproni felszerelésből való, ezáltal igazolva a Schmid ellen tett tanúvallomásokat, vagyis hogy a magas eladási ár ellenére is megtartotta felszerelése felét. Schmid komáromi *Florilegium*ából látni, hogy bizonyos típusokat kettéosztott, felét eladta Rennauernek, másik felét megtartotta.¹⁸ Más betűket viszont teljes egészében átadott Rennauernek, megint másokat csak

¹¹ PETRIK III. 59.

¹² Schmid Sopronban használt tízféle fraktur betűjéből a legnagyobb címbetű (28 mm-es) kivételével mindből adott át Rennauernek. Valószínűleg csak felét adta át három másik betűtípusnak.

¹³ Schmid 13 féle latin (antikva és kurzív) betűvel rendelkezett Sopronban; ezek közül mindössze a 86 mm-es típusokat tartotta meg magának teljes egészükben, míg Rennauerhez került a 140, 120 és 100 mm-es antikva és kurzív szövegtípus teljességében. A többi típusból szemlátomást jutott mindkettőjüknek.

¹⁴ Koporsót és kétoldalt egy-egy kaszás halált ábrázoló, 45 × 165 mm-es, keret nélküli fejléc (l. KNOGLER, D.: *Threnodia*. . . Sopron, 1736 = PETRIK II. 420.) Vázában elhelyezett dús virágcsokrot ábrázoló könyvdísz, 50 × 55 mm méretű (l.: FURLANI, J. A.: *Collocutiones*. . . Sopron, 1738. = PETRIK I. 841.)

¹⁵ L. Rennauer 1738 és 1747 közötti nyomtatványainak bármelyikét.

¹⁶ I. dísz előfordulása: PAXY, L.: *Florilegium*. Komárom, 1740. = Petrik III. 59,)(2b

II. dísz uo., M4b

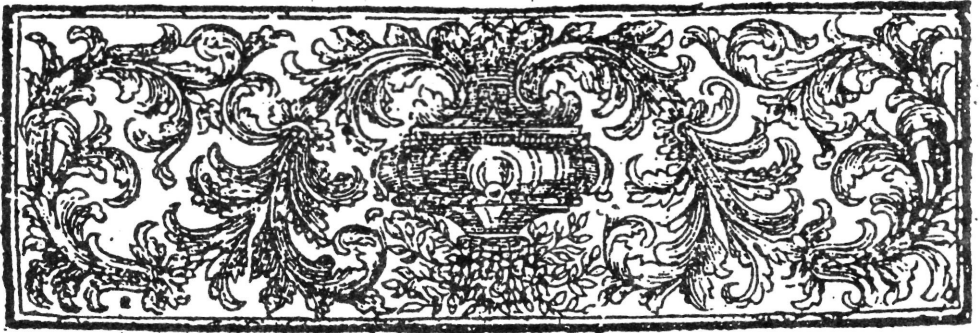
III. dísz uo., Ala

IV. dísz uo., 506. l.

¹⁷ L. PAXY L.: *i. m.*)(2a

¹⁸ Pl. a 151 mm-es antikva, kurzív és fraktur típus

III

II

I

1. tábla

IV

ACILNO
ACKSY
AEFGILMNO
PRSTU

2. tábla

magának tartott meg.¹⁹ Maga a soproni sajtó minden bizonnyal benne volt a vételárban, tehát azt kell feltételeznünk, hogy Komáromban új sajtót szerzett magának, amelyet talán következő állomáshelyére is tovább vitt.

Schmid nem sokáig maradt Komáromban. Úgy látszik, hogy már 1740 tavaszán – talán a *Florilegium* nyomtatása idején – felmerült az a lehetőség, hogy Csáky Miklós nagyváradai püspök hívására az ott alapítandó szeminárium nyomda vezetését elvállalja. E könyv kiadását egyébként éppen Csáky Miklós támogatta, ami a címlapon szereplő ajánlásón kívül a korabeli iratokból is kiténik.²⁰ Paxy Lajosnak, a *Florilegium* szerzőjének közbenjárására hívta meg Csáky Schmidet püspöki székhelyére nyomdásznak.

A Komáromi és nagyváradai nyomdáknak ez az összefüggése mostanáig nem volt ismert: levéltári adatok és korabeli feljegyzések, utalások nyomán Szelestei N. László tárta fel.²¹ Kutatásai nyomán bebizonyosodott, hogy Schmid elfogadta Csáky püspök meghívását, és készletével útra kelt Nagyvárad felé. E költözéskor 1740 nyarán zajlott, Schmid azonban útközben, még mielőtt Nagyváradot elérte volna, meghalt. Csáky Miklós levelezése azt bizonyítja, hogy augusztus 19-én már elérte őt a nyomdász halálhíre. A püspök minden eszközzel azon volt, hogy a nyomdász özvegyét a tipográfiával együtt maradásra bírja. Többfelé is próbálkozott a meghalt mester helyett újat szerződtetni. Mégis, a nyomda tervének megszületésétől öt évnek kellett eltelnie, amíg a Szemináriumi nyomda valóban dolgozni kezdetett, méghozzá a Schmidtől ismert komáromi (korábban soproni) készlettel. Kállai Gergely, az első nyomdász 1745-ben, Becskereki Mihály pedig 1746-tól 1755-ig ezzel a szinte változatlanul hagyott felszereléssel dolgozott. A Komáromból ismert négy könyvdísz és az ott használt egyetlen öntött körzet Nagyváradon számos nyomtatványon előfordul az említett tíz év alatt.

A nagyváradai nyomdának van néhány olyan könyvdísz és egy címbetűje, amelynek eredete ismeretlen: legalábbis Schmid készletéből sem Sopronból sem Komáromból nem ismert.²² Egyébként a váradi mesterek teljes egészében Schmid komáromi készletével dolgoztak. Különösen bizonyítja, hogy egy és ugyanazon nyomdáról van szó, hogy bizonyos felszerelés-részek Sopronból ismertek, majd újra felbukkantak Nagyváradon, de közben nem szerepeltek Komáromban, bár minden bizonnyal akkor is Schmid birtokában voltak. Ez elsősorban a fraktur betűkészletre vonatkozik, amelyet Becskereki egyetlen német nyelvű kiadványán lehet látni.²³ De ugyanez vonatkozik a nagy fokozatú kurzív szövegtípusra is, amely Komáromban nem volt használatban, de Sopronban és Nagyváradon igen.

Ily módon a komáromi készletet rekonstruálva előttünk áll a nagyváradai Szemináriumi nyomda induló készlete, ezáltal bizonyítva tipográfiai módszerrel is, hogy valóban Schmid nyomdája került Nagyváradra. Az azonosság legszembetűnőbb bizonyítéka a négy Komáromból ismert dísz nagyváradai felbukkanása

¹⁹ Rennauerhez került pl. a 140, 120 és 100 mm-es szövegtípus, míg teljes egészében Schmidnél maradt a 84 mm-es.

²⁰ A *Florilegium* két címlap-változatban ismeretes. Egyiken Csáky Miklós püspök neve a címlapon szerepel (pl. OSzK: M 288.884:2. jelzetű példánya), a másikon a címlap verzőjén (pl. OSzK: 312.624. jelzetű példánya).

²¹ *Adatok a nagyváradai Szemináriumi nyomda történetéhez* c. dolgozatát I. a MKsz e számában, 273–281. l.

²² – rombusz alakú arabeszkos záródísz (I. FRANCHINI, J.: *Antiquioritatis*. . . Nagyvárad, 1747. = PETRIK I. 820, 4.1.)

– kisméretű, leveles, székfűs záródísz (I. *Hortus Gethsemani*. . . Nagyvárad, 1754 = PETRIK II. 165, C2a.)

– három körzet elem (I. BARCLAY, J.: *Paraenesis*. . . Nagyvárad, 1755. = PETRIK V. 48. címlapján)
– egy, a komáromi II. dísz párjának tekinthető fejléc, amely azonban Komáromban nem fordult elő (I. *Hortus Gethsemani*. . . Nagyvárad, 1754. = PETRIK II. 165, Ala.)

– 11 mm-es kurzív címbetű (I. FRANCHINI, J.: *Antiquioritatis*. . . Nagyvárad, 1747. = PETRIK I. 820. több helyen)

²³ WÜTT, P.: *Dreyfache*. . . Nagyvárad, 1752. = PETRIK V. 554. Becskereki a 28 és 16 mm-es fraktur címbetűt és a 151 és 96 mm-es fraktur szövegbetűt használta. E két utóbbi betűfokozatot együtt használva – minthogy közbeeső méretek nem álltak rendelkezésére – a nyomtatott sorok képe egyenletlenné, ugrálássá vált.

(1–2. tábla).²⁴ Bár írásbeli nyoma van annak, hogy Nagyváradon használatba vétel előtt igyekeztek azt a rozsdától megtisztítani²⁵ — hiszen a költözés után öt évig használatlanul állt a készlet —, a már 1738-ban „elhasznált holmi”-ként jellemzett és már Komáromban eléggé kopott betűanyag tovább romlott. A kopott, elmosódott betűkkel nyomtatott kiadványok igen jellegzetes képet mutatnak, éppen ezért a nyomda első tíz évének termékei jól felismerhetőek.

Ezekről határozottan elüt két mostanáig nagyváradinak tartott nyomtatvány. Az egyik az *Emlékezetes nap* című alkalmi nyomtatvány,²⁶ amelyet az új váradi székesegyház alapkövetétele alkalmából adtak ki. A címlapján szereplő „Váradon Pünköszt Havának első napján 1752” megjelölés alapján feltételezhető volt, hogy Nagyváradon jelent meg. Bebizonyosodott azonban, hogy nyomdai felszerelése alapján nem a nagyvárad, hanem a debreceni nyomda terméke,²⁷ bár ekkor még működött a Becskereki által vezetett nagyváradai műhely. Valószínűleg nem találták megfelelőnek egy ilyen díszesebb alkalmi nyomtatvány kibocsátására. A másik, tévesen nagyváradinak tartott kiadvány Muhoray Ferenc *Soli Deo Christo* című könyvecskéje,²⁸ amely hely és nyomda megjelölése nélkül jelent meg. Bár a tézist előadó diák a nagyváradai szeminárium tanulója, a könyvet mégsem itt, hanem tipográfiai jellemzői alapján Nagyszombatban nyomtatták, 1753-ban.

Érdekes, hogy még 1761 után is, amikor a Wolf József által beszerzett betűket és a 18. század második felére jellemző könyvdiszket használta a nagyváradai nyomda, bizonyos Schmid-féle tipográfiai elemek továbbra is nyomon követhetők. A kiemelő betűk egy részét 1779-ig,²⁹ mások még az 1790-es években is,³⁰ a szappanbuborékos dísz 1762-ig.³¹ A díszek közül legtöbbször használták a dúsvirágú, vázával díszített széles fejléctet, amely még az 1780-as évek nagyváradai nyomtatványain is előfordul.³²

V. ECSÉDY JUDIT

Adatok a nagyváradai szemináriumi nyomda történetéhez (1740–1804.) Nagyváradon a 16., majd a 17. században is működött egy-egy nyomda.¹ Újabb nyolcvan éves szünet után 1740-ben Csáky Miklós püspök hívott nyomdászt a városba, püspöki székhelyére. Naményi Lajos szerint Csáky 1741-ben látta el az általa alapított papnevelő intézetet nyomdával. Naményi alapos tanulmánya kilenc évtizeddel ezelőtt íródott.² Az elmúlt évtizedekben a bibliográfiai feltárás³ a 18. századi nagyváradai nyomtatványokból is egyre többnek az adatait és lelőhelyét rögzítette, a nyomdáról azonban semmiféle újabb közlemény, vagy újabb adatot feltáró ismertetés nem jelent meg.

²⁴ Nagyváradai előfordulásuk:

I. dísz: SANDINI, A.: *Historia*. . . 1752 = PETRIK V. 442. ala.

II. dísz: SZENES: *Porta triumphalis*. . . 1748 = PETRIK III. 519, §2b.

III. dísz: FOGARASI, *Regula justitiae*. . . 1745 = PETRIK V. 156, A2b.

IV. dísz: BENEDEK, XIV.: *Indictio*. . . 1749 = PETRIK VII. 65, címlap.

²⁵ SZELESTEI N. László: *i. m.* . . .

²⁶ PETRIK, I. 889

²⁷ vö. az alábbi debreceni nyomtatványokkal: *Carmen gratulatorium*. . . 1759. = PETRIK VII. 95;

POSALAKI, J.: *Declaratio*. . . 1755. = PETRIK VII. 414.

²⁸ PETRIK V. 330.

²⁹ A 14 mm-es címbetűt pl. a *Béhvital a' nyilvánvaló*. . . 1779 c. műben = PETRIK VII. 62.

³⁰ A 8 mm-es és 151 mm-es betűket I. KALATAI C.: *Ode*. . . 1792. = PETRIK II. 309; és MILLER J. F.:

Specimen. . . 1797. = PETRIK i. 741.

³¹ I. FEBEL, F. A.: *Institutionum*. . . 1762. = PETRIK I. 805.

³² I. *Plausus vario canonium*. . . 1782. = PETRIK III. 107.

¹ A 16. században a Hofhalter-nyomda az 1560-as, majd az 1580-as években is Váradon működött; a nagyhírű Szenci Kertész Ábrahám pedig 1640–1660 között nyomtatott a városban.

² NAMÉNYI Lajos: *A nagyváradai nyomdászat története, III. A papnevelő-intézet nyomdája* = MKsz 1901. 354–386.

³ A nyomda termékeinek összegező felsorolása: *Magyarország bibliographiája 1712–1860. VI. Nyomda- és kiadástörténeti mutató az . . . 1712–1800 között megjelent nyomtatványokhoz*. Szerk. MARKOS Béla. Bp. 1972. 322–328. és VIII. *Függelék*. Szerk. V. ECSÉDY Judit. Bp. 1991. 426–428.

Miller Jakab Ferdinánd 1776-tól két évtizeden át Nagyváradon tanárkodott. Sokirányú tudományos tevékenysége során nyomdászattörténeti cikkeket is írt. E témájú, nyomtatásban megjelent és kéziratos cikkeivel egy korábbi tanulmányunkban már foglalkoztunk.⁴ Most a 18. századi nagyváradai nyomdáról írt rövid összefoglalóját vesszük szemügyre. (Szövegét I. III. számú függelékünkben.)

Miller összefoglalása megoldhatónak tűnő kérdéseket vetett fel, ezért újabb források után kutattunk. Egy 1788-as évszámot feltüntető kéziratos folyóiratszám (*Litteraria Hungarica*) ugyancsak Miller kézírásában maradt fenn. A rövid bevezetés szerzője: M. K. ***⁵ A folyóirat egyik, aláírás nélküli cikke a *De nova Typographia Varadiensi* címet viseli. (Szövegét I. II. számú függelékünkben.) E cikk adatainak nagy része is Millertől származhat, a szerző maga említi, hogy Miller Nagyváradon a királyi akadémia könyvtárában megmutatta neki az általa gyűjtött nyomtatványokat. A két tudósítás azonos és eltérő adatait figyelembe véve, a cikk szerzője csak részben végzett önálló munkát.

Bunyitay Vince Csáky Miklósról missilisekre hivatkozva tudósít arról, hogy „1740 táján a váradi nyomdász meghalt. Csáky megütődik, hogy nyomda nélkül talál maradni a város. Sürgősen felhívja provokáriusát, Fábryt; vegye rá az özvegyet, hogy fogadjon mestert, vagy pedig adja el neki a műhelyt, melyhez 'egyszer nehezen juthatunk'. A szegény özvegynek bort, búzát s 24 forintot utalványoz, végre a nyomdát megszerezte, de a papnövelde alaptökéjéből.”⁶

Bunyitay hivatkozásain elindulva újabb forrásokat sikerült fellelnünk. I. számú függelékünkben a Csáky család levéltárában található, Csáky Miklós levélfogalmazványait és kiadásait tartalmazó protokollumokból közöljük a nyomdára vonatkozó adatokat.

A nagyváradai szemináriumi nyomda kiadványainak impresszumadataiból a nyomda vezetőinek névsorát is közli 18. századi hazai nyomtatványaink nyomdamutatatóival ellátott, retrospektív bibliográfiája.⁷ Nyomdavezetők a nagyváradai szemináriumi nyomdában:

1745	Kállai Gergely
1746–1755	Becskerek Mihály
1761–1766	Wolff József
1768–1769	Heller János Konrád Henrik
1771–1786	Bálint Ignác János

Bérlők ugyanott:

1786–1797	Eitzenberger Ferenc
1798–1803	Guttman János Pál

Mindezek előrebocsátása után összegezzük a szakirodalomban szereplő és új adatainkat. Megpróbáljuk a fellelhető ellentmondásokat feloldani, a homályos időszakokat megvilágítani, de több helyen is kénytelenek leszünk további kutatások szükségességére felhívni a figyelmet.

Az általunk feloldani nem tudott M. K. *** monogramú folyóirat szerzője és Miller Jakab Ferdinánd nem nevezik meg a pestis idején Nagyváradra jött nyomdászt. Miller szerint Erdélybe akart menni. A másik cikk azt említi, hogy Csáky igyekezett a nyomdászt rávenni a Váradon maradásra. Abban megegyeznek, hogy a nyomdász sajtóval és betűkészlettel rendelkezett, a püspök birtokán halt meg s elárvult nyomdáját a püspök az általa alapított papnevelő intézetben állította fel. A Naményi szerint feltételezett időpont: 1741. február 17. és július eleje között. A Bunyitay nyomán előkerült adatok a következők:

Csáky Miklós püspök támogatta Paxy Lajos pálos szerzetes *Florilegium* című művének megjelentetését. A művet Csákyknak ajánlva, 1740-es impresszummal Komáromban tette közzé Schmid János Miklós komáromi polgár és nyomdász. Csáky az alapítandó szemináriumi tanárai közé hívta Paxyt is. A *Florilegium* kinyomtatásának pénzügyi fedezetéről és Paxy kikéréséről levelezett a pálos tartományfőnökkel, Fejér Pállal.

⁴ SZELESTEI N. László: *A magyarországi nyomdászattörténetírás kezdetei* = MKsz 1982. 32–34.

⁵ A monogramot nem sikerült feloldanunk. Gondoltunk Millerre és Kovachich Márton Györgyre, de ellenérveink oly erősek, hogy csak további adatok birtokában volna mód gyanúnk érdemleges megfontolására.

⁶ BUNYITAY Vince: *A váradi püspökök a száműzetés s az újr alapítás korában 1566–1780*. MÁLNÁSI Ödön jegyzetével. Debrecen, 1935. 234.

⁷ L. a 3. sz. jegyzetben említett nyomdamutatókat. 322–323. 426.

Az első levél, amely arra utal, hogy Csáky nyomdászt szeretne hívni Nagyváradra, 1740. január 13-án kelt (I/1. sz.). Paxyra a pálos rendnek szüksége volt, helyette a tartományfőnök más személyt ajánlott. Paxy Csákynek dedikálva nyomtatta ki Komáromban *Florilegium*-át, a nyomdászt pedig rávette a Nagyváradra való költözésre. Már 1740. március 25-én azzal számolhatott Csáky, hogy a kinyomtatott köteteket majd a nyomdász viszi magával Váradra. Néhány kérdést is feltett Paxynek: „mi módon és honnét, miképp és micsoda privilégiummal ment” a nyomdász Komáromba, milyen fizetést kell majd neki biztosítania. Szeretné, ha Budáig vagy Szolnokig kellene csak érte küldenie (I/4. sz.). Paxy május 5-én válaszolt Márianosztráról. E levél tartalmára csak következtetni tudunk. Május 21-én Csáky megköszönte Paxynek a nyomdász átköltözése ügyében írt tájékoztatást és ígérte, hogy a nyomdásznak „kívánságaiban rövidege nem léssen”. Kérte annak Szolnokig való leküldését (I/5. sz.). Július 10-én már arról írt a püspök, hogy a nyomdász megérkezett Nagyváradra, Paxy művéből azonban csak 99 példányt hozott magával, holott legalább 200-ra volna szüksége (I/6. sz.). Csáky augusztus 19-én válaszolt provikáriusának a nyomdász halálát hírül adó levelére. Meghagyta, hogy tartóztassák ott az özvegyet, s próbálják rávenni arra, hogy fogadjon legényeket, s ők is próbáljanak Kolozsvárott vagy másutt nyomtatáshoz értő személyt szerezni (I/7. sz.). Csáky püspök és Luby kanonok ugyanezt teszik az ország más vidékein, az október 11-én kelt levél szerint eddig az időpontig eredménytelenül. E levélben a betűk rozsdásodásáról is szó van⁸ (I/8. sz.), Csáky az özvegynek 1740. december 9-én búzát, bort és pénzt, 1741. március 10-én pedig lisztet és bort utaltatott ki (I/9–10. sz.). Csáky levelei szerint a nyomda még 1742–1743 fordulóján sem működött (I/11–12. sz.).

Az adatok alapján már gyanítani lehet, hogy a levélfogalmazványokban és a rövid tudósításokban ismeretlen nevű nyomdász Schmid János Miklós, aki 1733–1738 között Sopronban tevékenykedett, onnan 1738-ban Komáromba távozott. Sopronban nyomdáját eladta Rennauer Fülöpnek, illetve, miként a távozása utáni perből kiderült, csak részben adta el.⁹ Mindenesetre a Komáromban kinyomtatott Paxy-mű (*Florilegium*) vaskos kiadvány, s 1740 első felében annak nyomtatását ő végezte. A Paxynek írt Csáky-levelek egyértelműen arra utalnak, hogy ő a Nagyváradra költöző nyomdász.

A nagyváradi nyomda 1740-es években készült kiadványainak záródíszei és betűi között előfordulnak Schmid Komáromban is használt záródíszei és betűi.¹⁰

Amint láttuk, Csáky a nyomdász halála után még 1743 elején is Kassára küldött nyomtatásra kéziratot (I/11–12. sz.).¹¹ Az első ismert nyomtatvány 1745-ből való, s Kállai Gergely szerepel rajta nyomdászként. Az M. K. *** monogramú folyóirat cikke szerint a nyomda rendbetételét már korábban elvégezte a Kolozsvárról hívott Becskereki Mihály.¹² Miller cikke ezt nem említi. Abban már mindketten egyetértenek, hogy Kállai után Becskereki vezette a nyomdát. A fennmaradt nyomtatványok az 1746–1755 közötti időszakban viselik Becskereki nevét. A II. sz. függelékben említett imakönyvekből (*Ars nova; Imakönyv Szent Annáról*, 8r; *Lelki kincs*, 24r) eddig nem került elő példány. 1757-ben egy Csákvári nevű nyomdászt hívtak Debrecenből, aki csak néhány verset nyomtatott (II. sz.).¹³ A betűk kopottsága miatt a következő nyomdász, Wolff József felújította a betűkészletet. 1761–1766 közöttiről ismerünk általa előállított nyomdaterméket. Wolffot Patachich Ádám püspök a kassai jezsuitáktól hívta Nagyváradra. Az új magyar és

⁸ Esetleg az I/6. sz. levél nem egészen világos utalása a *Florilegium* példányairól („talán az vízben hullatta”) összefügg e rozsdásodással, s az a vízen való szállítás következménye.

⁹ CSATKAI Endre: *A soproni nyomdászat a 18. század első felében* = Soproni Szemle 1961. 46–50. Schmid már Sopronban nős volt.

¹⁰ Az azonos nyomdászokról és betűkészlet I. V. ECSEDY Judit tanulmányát ugyanezen folyóirat-számban.

¹¹ Az I/11–12. sz. melléklet szerint PAXY *Florilegiuma* és az azzal egyidőben Kassán megjelent, szintén Csákynek ajánlott Antonio ADRIA-mű latin fordítása, a *Tuba catechetica* állt raktáron Váradon, s ezeket tézisek kíséretében terjesztették.

¹² Ezt sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudjuk.

¹³ A debreceni nyomda monográfiáiban nem találtuk meg Csákvári nevét. Nagyváradon készített nyomdaterméket sem ismerünk tőle.

latin betűkészletet Bécsből hozatta (III. sz.).¹⁴ 1767-ben Nagybányára távozott, ott akarván új nyomdát felállítani. 1774-ben hunyt el (III. sz.).¹⁵ Heller Henrik Jánostól 1768–1769-ből maradtak ránk nyomtatványok. Mesterségét a jezsuitáknál tanulta (III. sz.). Keveset nyomtatott, 1769-ben meghalt (II. sz.).

A nagyváradai szemínáriumi nyomda fénykorát Bálent Ignác János nyomdászokdája idejére helyezhetjük, aki 1771–1786 között vezette a nyomdát. Egerből jött. A nyomdászatot a kassai jezsuitáknál tanulta. Nyelveken (latin, német, magyar, szlovák, román) tudó, szorgalmas, becsületes nyomdász volt. Megérkezésekor a betűket ömlesztve találta zsákokban a padlón (II. sz.). Feleségével, fiával és lányával egy hét alatt annyit nyomtatott, amennyit más három hónapig sem tudott. A szerzőknek sokat segített azzal, hogy a nyomdai korrektúrákat mindig maga végezte, nem hagyott hibákat a szövegben. Gánóczi kanonok, műveinek kinyomtatásához új latin és görög betűket hozatott Bécsből, azokat aztán a szemínárium nyomdájának adományozta (II–III. sz.). A sajtó használata fejében az egyházmegye direktóriumát ingyen nyomtatta ki Bálent (II. sz.). Gánóczi Antal, Simonchicz Ince, Miller Jakab Ferdinánd és mások műveinek kinyomtatása bőven adott munkát Bálentnek. 1785-ben azonban már nem kapott új megrendelést, 1786-ban elhagyta Váradot: a pesti Trattner-nyomdában vállalt korrektorságot (II. sz.).¹⁶

Bálent távozásának oka valószínűleg az lehetett, hogy sokat ivott (II–III. sz.), s emiatt megfosztották nyomdai javadalmaitól (III. sz.). Naményi ismerteti Bálent 14 évi nagyváradai működése után írt kérvényét. Eszerint ő maga akart eltávozni tanulmányi célú belföldi útra. A váradai püspöktől kapott ajánlás szerint mesterségét kitűnően érti, példás erkölcsű, vallásos, s jól vezette a nyomdát.¹⁷

1786 tavaszán a pesti Eitzenberger Ferenc, aki addig a nagykarolyi nyomda vezetője volt, vette bérbe a nyomdát, évi 80 forintért. 1797-ig ismerünk nevével jelzett kiadványokat.¹⁸ 1798-tól 1803-ig Guttman János Pál a bérlő. Naményi cikkéből ismerjük az 1798-ban és 1803-ban keltezett leltárakat, bérleti szerződéseket, a pályázókat. Az utolsó bérlő 1803-ban Gottlieb Antal, aki 1804-ben megvásárolta a nyomdát 1000 forintért.

Végezetül még egy említésre méltó adat: Miller cikke végén megjegyezte, hogy az agyonhasznált egyik sajtó egykor a lőcsei Brewer-nyomdáé volt, miként azt a rávésett régi név tanúsítja. Az 1788-as keltezésű cikk Bálent működésénél említi ugyanezt. Nincs okunk kétségbe vonni az adatot. Arról, hogy mikor kerülhetett a sajtó Nagyváradra, semmit sem sikerült megtudnunk. Az azonban bizonyos, hogy ez a sajtó nem azonos az 1668-as évszámot viselt lőcsei sajtóval, amelyet 1844-ig használtak a nagykarolyi nyomdában.¹⁹

¹⁴ Naményi a nyomtatványokon észrevette a betűkészlet változását. Ugyanezen évben, 1761. január 27-én rendelte el a helytartótanács, hogy a magyarországi nyomdáknak a betűkészletet a bécsi Trattner-nél kell beszerezniük. Vö. Magyar Országos Levéltár, C 42, Helytartótanácsi levéltár, Acta miscellanea, Fasc. 95. nr. 29.

¹⁵ Miller cikke szerint 1767-ben.

¹⁶ III. sz. mellékletünk szerrint a budai egyetemi nyomda hívta meg, s ott halt meg 1791-ben.

¹⁷ NAMÉNYI: *i. m.* 375. A nyomda további történetére szintén Naményi tanulmánya a forrásunk.

¹⁸ 1797-ben Rábai István nevét tüntette fel egy nagyváradai nyomtatvány, mely a Diószegről ide költözött Medgyesi-féle nyomdában készült (GRADICZKY F.: *Oratio*). Miller Jakab Ferdinánd kéziratos művei között erről a nyomdáról is olvashatunk. (OSZK, Quart. Lat. 62/2. f. 30.) Az 1791-ben elhunyt Medgyesi Pál 1790-ben megjelentette a *Collectio ordinationum* című gyűjtemény első kötetét. A második kötet 1792-ben kelt előfizetési felhívását és tartalomjegyzékét közlő nyomdai jelentést lemásolta Miller. A felhívással már Medgyesi veje, Rábai Sámuel [!?] próbálkozott, hiába.

¹⁹ BALLAGI Aladár a *Magyar Musára* hivatkozva azt állítja, hogy Csáky püspök Lőcséről szerezte a nyomdát. (*A magyarországi nyomdászati történelmi fejlődése, 1472–1877*. Bp. 1878. 138.) PAVERCSEK Ilona a lőcsei nyomda Lőcsén el nem pusztult felszerelése után kutatva beszámolt a Nagykárolyba került sajtóról és betűkről. A szakirodalomban itt-ott felmerülő azon állítást, hogy Nagyváradra és Nagyszébenbe is került volna a lőcsei nyomda betűkészletéből, nem tartja valószínűnek. (*A lőcsei Brewer-nyomda a 17–18. században I.* = OSZK Évk 1979. 406–407.) – A lőcsei sajtót már Schmid megszerezte, de lehetséges, hogy csak az 1760-as évek második felében került Nagyváradra.

Függelék

I. Csáky Miklós püspök levelei és utasításai, 1740–1743.

Lelőhely: Magyar Országos Levéltár, P 71, 77. csomó, 234. fasc.

Nr. 11.: ff. 208, 209v.

Nr. 13.: ff. 279v, 281v, 289, 309, 321v.

Nr. 14.: f. 335v.

Nr. 12.: ff. 225v, 234.

Nr. 14.: f. 363.

Nr. 17.: ff. 514, 531v.

1. Csáky Miklós Paxy Lajosnak, 1740. jan. 13.

Si Typographum quendam, qui se huc resolvendi haberet animum, . . . [?] mihi referret. Ego de competendi vivendi ipsius modo, ubi officio suo uti posset, providerem, . . .

2. Csáky Miklós Fejér Pálnak, 1740. jan. 13.

...

Caeterum oblato sub auspicio meo per Reverendum Patrem Paxi in Typographia Comaromiensi edito libello cum ob iniuriam temporum, Passuumque impeditionem in translocandis sumptibus minime adesse valeam; gratum mihi foret, si Reverendissima Paternitas Vestra pro celeriori editione eorundam succurrere vellet, et sumptus pro iisdem administraret, vel modalitatem tranponendi mihi suppeditaret, siquidem librorum eorundem usus mihi sit summe necessarius unde confido favorem in praespecificatorum librorum transpositione me nacturum; Caeterum magnum benevolentiae opus mihi eveniret, si cum libris authorem quoque libri Reverendum quippe Patrem Paxi pro Canonum, et Controversiae interprete ad erudiendos alumnos meos hic existentes commodare vellet Reverendissima Paternitas Vestra, cum mihi subjectum adhoc vacans desit, victum, et intertentionem ipsius in me assumo his dum sanam, et incolumem ad vota propria vivere exoptarem persevero.

3. Csáky Miklós Fejér Pálnak, 1740. febr. 20.

Tisztelendő Pater Paxy Atyám hivatalyában való, lett helyheztetésén, és promotioján a' minthogy örvendem, ugy helyében rendelt érdemes subjectumnak másképpen is, nálam régen esmeretes személynek Alumnusim oktatására kész fel ajánlását nagy köszönettel veszem, örömetis fogadom. Kérem azon kegyelmedet, hogy seminariumomnak rendben veteléig, a' meddig illendő subsistentiajárul, és tisztességes accomodatiojárul tudva levő Pater Redol Atyamnak jobban rendelhetek, ne légyen terhére kegyelmednek mostani functiojában addig meg marasztása, mert hogy ott is hivatalyát végezhesse ugy kívánom rendelnem Seminariumomnak fel állítását és Alumnusim inductiojukat, hogy ad initium vacationis in Septembri ejthessem meg Isten segedelmével. Emellet pedig Pater Paxi opussa, a' mint magais informált kénszen lévén, abban tett segedelmét kegyelmednek, nagy kedvessen vettem, hogy pedig Pater Paxi Atyam által a' Plebanustul felvett summa pénzt, ugy a' több hátra maradtot részis complánáltassék, minthogy a' Passusok miat, annak transpositiojában semmi modot nem látok, a' Pater Jesuiták is nem bisztatnak, igit gondolkosztam, hogy Méltóságos Groff iffiabbik Forgách Pál Batyam Uramnal eő kegyelménél (kinek magamis a' véget irok) ne terhelhetnék meg jelenni kegyelmed, hogy méltosztatnék eő kegyelme azon residuitást az könyvek árában, a' Typographiában letenni, vagy Pater Paxy Atyamnak a' mennyire szüksége leszen resignalni, hogy mindeneket plene et absque defectu omni contentalhashsék, kit is refundálnom eő kegyelmenek parancsolatya a' hol fogja kívánni el nem mulatom, Casu vero quo, abbanis fogyatkozás, (a' kit nem remellek) történnek, ne terheltessek kegyelmed maga contentálni mindeneket, Isten ide hozván kegyelmedet, cum plena gratiarum actione refundalni interessével kívánom, vagy ha ugy kívánni fogja kegyelmed akar itt levő szerzeteseinek letenni kész lészek, . . .

4. Csáky Miklós Paxy Lajosnak, 1740. márc. 25.

Bizodalmas nagy jó akaró Atyám

Az könyvek elkészítése, úgy a' Typographus ide jövetelének készsége és resolutioja iránt kegyelmed két rendbéli levelét vettem nagy kedvessen, a' mi az könyveket illeti, hogy már némely résziben ösze kötöttetek nem bánom, máskepi lévén reá szükségem, mellyeket ha valami moddal előre bocsátana kegyelmed venném annal kedvesebben, a' többi (a' menyit Diaecesisemre, ugy más Diaecesiseknekis részítésére ellegendőnek és elégségesnek lenni itél kegyelmed) anyi had maragyon Compactura nélkül, hogy lehozatatván, itt Váradon bé kötettessem azon exemplaroknak pedig lehozatatások az Typographus lejövele alkalmatosságával meg eshetik, és akkorra haladhat, mivel annak lejövele iránt kívánok tellyes dispositiot tennem. Emellet mivel azon Typographus felől még olyan kérdésis atta magat elő, mintha Privilegiumis kívantatnék hozzája, kedvesen fogom azért vennem, ha bizonyossá teszen kegyelmed ebben, mi modon és honnet, mikép, és micsoda Privilegiummal ment eő Komáromban, kiis elvárok, minek előtte pedig lejövele meg essék, ne terheltessek kegyelmed végire jární tőle, és ki tanulni, mi légyen kívánsága, és fizetésében valo praetensioja, mit és mennyit in naturalibus, mennyit in parato aere fog praetendálni, ezeket ki tanulván és papyrosra tévén, hogy egymást meg érthessük, ha informáltathatom ezekről köszönettel fogom vennem, hogy pedig lehozatásának könnyebb modalitását meg nyerhetnének addig is meddig érte küldeni érkeszhetném ha valami moddal Budaig a'vagy Szolnokig le küldené kegyelmed kedves dolog volna előttem, hogy tudhatnék bizonyosra érte küldenem. Az könyvek árának Comlanatioja iránt Pater Jesuitáktúl nem affidáltatván eképpen gondolkosztam, hogy T. Pater Provincialis Atyam ne terhelhetnek meg jelenni Méltóságos Groff ifliabbik Forgách Pal Uram Batyámnál eő kegyelménél, kinekis különösen irok a' véget hogy méltosztatnék azon residuitást, a'több szükséges, és Complantiora valo summával együt eő kegyelme a' Typographiában letétetni Én akar itt akar másút, vagy a'hol parancsolni fogja eő kegyelme, cum plena gratiarum actione simul cum interesse refundáлом, hahogy pedig azon jó méltóságos ur maga különös dolgai miat abban nem szolgálhatna Casu in eo irtam T. P. Provincialis Atyamnak eő kegyelmének, hogy legyen olly joakarattal, hogy mind a' Plebanust mind az el marat részt is fizetné le, és mindenekrül Contentallya kegyelmedet, Isten ide hozván, eő kegyelmét mindenekrül Contentomat teszek eő kegyelmének vagy ha ugy kívánni fogja, itt levő szerzetesinek azon pénzt le tenni kész lészek, e'mellet pedig örvendem hivatalyában erdemlet Consolaltatásán, kívánván hozza sok ezer aldást, meg annyi szerencsét, kik között is kérem rolam se felejtkezzék kegyelmed, mert vagyok kegyelmednek

5. Csáky Miklós Paxy Lajosnak, 1740. máj. 21.

Bizodalmas Jó akaró Atyám

Sub dato 5ta Maij Nostrarul irott kegyelmed becsületes levelet az tudva lévő Typographus iránt való egész informatioival kedvessen vészem Kegeyelmed jó akaratyát, adandó alkalmatosságokban kívánom meg szolgálni: azon Typographus kívánságiban rövidsége nem léssen, továbbis kérem kegyelmed Szolnokig való le küldése felől azon Typographusnak igyekezni ne légyen terhére kegyelmednek, En ugyan Szent László napjára Isten eő Szent Felsége egésségemet adván, Varadra igyekezem, az honnetis csak hamar ujabban fel szándékozom, az alatis penig iránta, ugy alkalmatosságnak elküldésérül Szolnokig tellyes dispositioikat tétetek, mely alkalmatossággal kegyelmed kívánsága szerint mindeneket el fogok küldeni kegyelmednek, csak kegyelmedis bizonyos Emberét leküldendő alkalmatossággal expedialya, a'kiis kezéhez vehesse, en pedig tovább is vagyok és maradok

6. Csáky Miklós Paxy Lajosnak, 1740. júl. 10.

Bizodalmas jo akaró kedves Atyám Uram!

Kegyelmed Levelét az Typographusnak leküldése iránt, az annectált recognitioival együt vettem kedvessen, ki is szerencsésen az el múlt napokban ide le érkezett és általa küldött 99 exemplárékot 18 compacturában és 81 in simplici exemplari kezemhez resignálnván, mivel pedig ugyan maga 600rúl az recognitiojában emlekezik, örömmel vártam Diaecesisem iránt valo reflexioját kegyelmed számot tartván leg alább, hat száz közzül 200ra, kiket reméllettem vala, hogy az Typographussal azokat is el küldötte légyen kegyelmed, honnetis kerdezősködvén az Typographustúl, hova tette légyen a többit, felelte, neki több

nem resignáltatott, a' fent nevezett számu könyveknél, azért a' többit, talán az vízben hullatta, minthogy pedig Istennek kegyelmébül, Diaecesisemben Papjaimis naponkint számosodnak, úgy hogy Plebanusimis harmincnál fellyebb tanálatnak, ne terheltessek kegyelmed azokbul vagy 200 exemplarét leg alább által szolgáltatni, hogy ne légyen utolsó azoknak részesülésében az én szegény Diaecesisemis, kinek kedvéért majd leg inkább ki nyomtatattam, hiszen ottan Gazdag Urak vannak, közelebb érik a Typographiát, mintsem mi, most azért F. Pater Provincialis Atyamnak 100 aranyat resignálok. A felül említett aranyokból, kegyelmed hozzám meg küldött specificatioja szerint, azon könyvekre ki adott kölcsége, gondolom ki telhetik; Sőtty úgy hiszem hogy azon felülis fog maradni, aki pedig felül marad kegyelmednek ajánlottam, kireis amidőn F. P. Provincialis Atyamnak resignaltam volna, arra eő kegyelmétül engedelmet nyertem, igervén jó akarattját fogja resignálni, és én köszönnvén ebben tett faracsagát kegyelmednek, kívánom még hüvebben meg szolgálnom, nem kételkedvén benne, hogy azon 200 exemplaréknak által küldésében meggyat fel fogja találni kegyelmed.

7. Csáky Miklós Fábry Jakabnak, 1740. aug. 19.

Méltóságos Püspök jó Uram

Az Typographus meghalálózása iránt tudosito Levelét vettem szokot kedvességgel, szivesen bánom a' jó embernek történt halálát, kit az ur Isten nyugosztollyon meg az örök életben imádkozzunk lelkéért, az Aszszonyt pedig tartosztassa kegyelmed, hogy az Typographia, mellyhez eczer nehezen juthattunk, meg maradhasson, sőtty ha lehet arra kel disponálni az Eözvegyet, hogy fogagyon magának Legényeket, a'kik nem kalodhassanak, ha pedig nem resolválya magát, kívánván csak el tavozni onnét, a' betöknék, és már helyben lévő egész Typographiához való Eszközöknek meg tartását igenis hogy kívánom, meg is veszem, kérvén azalatis méltóságos Püspöket, ne terheltessek Kolosvárra a'vagy masüvéis irni, a'hol tanálkoznék valami jó a'hoz értő legény, a'ki resolválná magát ki jövetelre, hogy az el kezdet munkát folytathatná, rövidsége nem lenne subsistentiájában, . . .

8. Csáky Miklós Fábry Jakabnak, 1740. okt. 11.

Méltóságos Püspök Jo Uram!

Váradról 19. Septembris irttt tudosító levelét Kegeyelmednek vettem kedvessen, örvideném szivessen, ha már eddig, az meg hott Typographus helylet mást kaptunk volna, en ugyan Lubi Urammal serénkedem, ha itt Kassán, vagy most fel mentiben Kis Pap Imre Öcsémmel (ki is Méltóságos Püspököt kötelessen köszönti) Komáromban, Győrött, Posonban, vagy a' [. . .] kan fog kaphatni, tudom hogy le hozza, de addig is bár csak olyyat kaphatnánk a ki a bötök rozsdajátul meg mentene. . . .

9. Ad Instantiam viduae Typographi, 1740. dec. 9.

Die 9^a Xbris Committaltott Püspöki Kasznar Hubaj Jánosnak, hogy nem régenten meghölt Typographus Eözvegyének keze alatt levő Buzábul mérjen ki 3 köblött. Valamint nem különben committaltott az Udvari Kólcárnak meg nevezett Eözvegy számára három csöbör obornak kimérése. Azon alkalmatossággal Committaltott az Perceptoratusnak, hogy elébb említett Typographus Eözvegyének olvasson ki 24 Rhénes forintokat.

10. Liszt és bor kiutaltatása a nyomdásznénak, 1741. márc. 10.

Die 10. Martii Committaltott Hoffmesternek, hogy az Typographusné Eözvegynek adasson 1 köből Lisztet és egy akó bortt.

11. Csáky Miklós Vajay Jeromosnak, 1742. dec. 26.

Praefationem Typis mandandam transmitti Cassoviam non gravetur. Proinde Admodum Reverenda Paternitas Vestra Titulum et Theses transponere, ut eosdem etiam hic Typis mandari curare possim resolvi enim ad praefatam Defensionem necessaria centum Exemplaria. Huic placeat Admodum Reverendae Paternitati Vestrae in Residentia mea existentem Aulae Praefectum meum adire et prae manibus

ipsius ex depositis Libris R. P. Paxiani Operis, vel Tubam Catheticam sibi in usum praefatum deligere totidem Exemplaria, quott nempe judicaverit fore necessaria ad praedictam Defensionem, Cum primum Dedicatio cum Thesibus mihi submissa fuerit, intendam quantocius in Typum redigi curare, utque Libris praemissis accommodari possint, cum paratae fuerint, Admodum Reverendae Paternitati Vestrae adma-
nuare.

...

12. Csáky Miklós Vajay Jeromosnak, 1743. jan. 19.

...

Caeterum quod vero Libris ad manum habitis pro adornando actu scholastico contentum expleverim gratulor, praefationem jam Typis mandari Cassoviae curo, dum modo et Theses cum Titulo mihi submittere placeant, ut et illas excudi curem occasione illa.

...

II. Kéziratos folyóiratcikk a nagyváradai nyomdáról 1788-ból

Lelőhely: OSZK, Quart. Lat. 63/3. ff. 218v–22lv.

Litteraria Hungarica

Nova haec Litteraria sine certo ordine quidem chronologico, et materiarum in hoc Volumen ad proprios vsus congesta sunt, attamen talia sunt, quae frustra alibi quaesiveris. Vel enim ex epistolis excerpta, vel ab Amicis certis de causis, et ad certos fines connotata. En vltro continuare non licuit, cum, mutata mea extra Hungariam sede, coeptum laborem interrompere oportuerit, donicum post intervallum aliquot annorum, ad quos me in itinere per Europam suscepto transigendos obligavi, Deo volente rursus in Patriam rediuero. Posonii die 28. Februarii 1788.

M. K. * * *

I. De noua Typographia Varadiensi

Post excidium Arcis, et Ciuitatis Magno-Varadiensis anno 1660. Typographia vsque initium saeculi XVIII defuit. Tempore pestis eorsum venit ignoti nominis Typographus cum suo prelo, quem Episcopus Csáky persuadere conatus est, vt erga annum stipendium ibidem permaneret. Interea lue pestifera correptus in allodio episcopali mortuus est. Quum vero nullus se insinuaret post obitum haeres, episcopus iure caducitatis typos, et prelum adprehendit, illudque Seminario Cleri Junioris donauit.

Tum vero euocatus est *Michael Betskereki* Claudiopoli, cui seu Episcopus, seu Seminarium annum salarium, et deputatum in frumento, lignisque cum gratuito hospitio dedit, lucrum, quod e typographia prouenit, Seminario quotannis erga ratiocinium cessit.

Anno 1745. eamdem Typographiam *Georgius Kállai* administrauit. Sed praeter nonnulla folia leuidensia nihil excudit.

Anno 1747. rursus comparet in Libellis nomen Typographi *Michaelis Betskereki*, inter quos est: *Antiquitatis Franciscanae Conuentualibus adiudicatae Apologema* P. Joan. Franchini a Mutina olim Ordinis eiusdem Procuratoris Generalis. Varadini typis Seminarii Csakiani per Michaellem Becskereki 8. anno 1747.

Anno 1749. impressit Libellum precatorium, cui titulus: „*Ars noua.*” Hoc et sequentibus annis eiusdem opera prodierunt Libelli precatorii hungarici de Sancta Anna in 8. item *Lelki kints* in 24.

Anno 1753. Florilegium Forgachianum in 12.

1757. Hunc exceptit Hel. Conf. addictus *Csákvári*, evocatus e Typographia Debrecinensi Reformatorum. Ab hoc praeter aliquot versiculos vix videris aliud. Quanto tempore iste artem suam Varadini exercuerit, ignotum est. Probabile tamen est typorum attritorum longiori tempore nullum fuisse vsum factum. Nam

Anno 1761. ab Episcopo Adamo L. B. Patatich inuitatus fuit Agria *Josephus Volff*, antea in Ordine Jesuitarum Socius, et Typographiae Cassouiensis Curator. Iste propriis impensis typos hungaricos, et latinos nouos Vienna adferri curauit, typographiamque reparauit, ab illo impressae sunt *Phoebei Institutiones*

Juris Canonici. 8. et *Eiusdem Regulae Juris Canonici*. 8. — Mox anno 1767 Nagy-Bányam se transtulit, erecturus nouum prelum. Sed, re infecta, anno 1774. in Augusto vitam ibi posuit.

Anno 1768. *Henricus Heller* MVaradiensem Typographiam curare coepit; verum paucis plagulis excussis, post biennium mortuus est.

Anno 1771. die 24. Julii erga Inuitatorias Episcopi Patatich ex typographaeo episcopali Agriensi adpulit *Ignatius Joan. Bapt. Balént* hungaricae, germanicae, slauicae, valachicae, et latinae Linguae gnarus, ac artis, quam in Typographia Cassouiensi S. J. condidit, peritissimus, sed potui vehementer deditus erat.

— Iste vitra annum nihil imprimere potuit. Suo enim cum aduentu typos diuersi idiomatis in saccis commixtos, et supra pauimentum Seminarii proiectos reperit, eosdem summo cum fatigio reparare coactus fuit. In mercedem laboris a prelo, quod olim Leutschouiensis Breweri fuit, nullum censum soluit, sed solum *Directoria Dioecesana* gratis excudere obligatus erat. Huius industria multa Tentamina academica, Carmina, Conciones, Scripta, et Tabellae Comitatus prodierunt. Idem quoque impressit:

Ant. Zsolnai az örök életre valóságáról négy Beszéd. 8. N. Váradon 1781.

Miller Jac. Ferd. Oratio Panegyrica de M. Theresia. 4. Magno M. Varadini 1779.

— Sztzipionak Álma. 8. ibidem 1780.

— gestreftes Buchslesen. 8. ibidem 1780.

— Positiones criticae ex Hist. Pragmatica Ecclesiastica, Litteraria. 4. ibidem. 1780.

— Disquisitio historico-critica Belli fraterni inter Andream I. et Belam. 4. ibidem 1782.

— Tentamen ex historia Hung. cum Nota de Supremis Comitibus Prouinciae Krassouiensis. 8. ibidem 1783.

Simonchitz Innoc. Diss. de ortu, et progressu Literarum in Hung. 8. 1784.

Ganoczy Ant. Libellus castigatus. 8. 1779.

Eiusdem Tractatus de Sacramentis. 4. 1780.

— Tr. de Symbolo apostolico. 4. 1780.

— Disunctio Diatribae Prayanae. 4. 1784. Mitto minora Opuscula omnia, quae idem excudebat, quaeue mihi in Bibliotheca Academiae Regiae MVaradiensis ostendit D. Bibliothecarius Academicus, Librorum Reuisor, et Professor Statisticae Jacobus de Miller, diligens collector eorum, quae ad veterem Typographiam Varadiensem pertinent.

Anno 1782. RR. Canonicus, Lector et Praepositus Gánóczy suis sumtibus nouos typos Latinos, et Graecos Vindobona adferri curauit, atque Seminario Cleri iunioris donauit. Quum vero Typographus integro anno 1785. nullum laborem haberet, vitae media sibi quaesiturus, sub initium anni 1786. Pestinum discessit, vbi nunc in Typographaeo Trattneriano personam Correctoris agit.

Hunc mox an. 1786. sub initium veris excepit *Franciscus Eitzenberger* Pestiensis, antea M; Karolinensis Typographiae Curator. Is contractum iniiit cum *Bartholomaeo Jakab*, Presbitero, et Bonorum Seminarii Administratore, et erga annum censum 50 flor. vtitur typis. Sunt ab illo impressi Sermones duo hungarici funebrales cum Carminibus super obitu Superintendentis Trans-Tibiscani Ecclesiarum H. C. Samuelis Szilagy 4. 1786. item Petri Klobusiczky Sermonem lugubrem super morte Consiliarii Josephi Szentiványi, praeterea Norman extinguendi incendii german. et. hung. 8. 1786. et Carmina, ac Tentamina Professorum Academicorum.

II... VIII...

III. Müller Jakab Ferdinánd a 18. századi nagyváradi nyomdáról

(Lelőhely: OSZK, Quart, Lat. 63/15. ff. 156–157.)

Spica de Typographia M. Varadiensi saeculi XVIII.

Vt Magno-Varadinum Typographia, quae ab anno 1660. inde explabat, rursus reueheretur, occasionem dederat lues pestifera, qua vniversum fere regnum sub annum 1737. atque sequentem dire diuexatum fuit. Namque episcopatus sedem tenente *Nicolas* e Comitibus *Csáky de Keresztszegh*, ignoti nominis typhetha, prelo, et typis instructus, volens in Transyluaniam proficisci, morbo contagioso correptus hic adhaesit, mortemque ab intestato in allodio episcopali oppetiit. Itaque hacrede nullo semet insinuante, omnia ad artis suae exercitium pertinentia impedimenta Episcopus occupauit titulo caducitatis, qui mox fructibus Typographiae in Seminarium Cleri iunioris transcriptis, accersiuit Typographum *Gregorium Kállai*. Hoc fati functo, successit *Michael Betskereki* Claudiopoli euocatus, quem deinde adductus e typographia Debrecinensi *Csákvári* excepit. Typos vero iam vsu attritos propriis sumtibus reparauit

Josephus Wolff, quem Nagy-Bányae an. 1767. mortuum secutus est *Henricus Heller*, antea in ordine Societatis Jesu artem hanc exercens, cui cum miseris obeunti suffectus est *Ignatius Joannes Baptista Bálent*, artis suae peritissimus, linguarum latinae, hungaricae germanicae, et slauicae optime gnarus, cum vxore, filiolo, et filiola tantum intra vnam hebdomadam excudit, quantum alius intra tres septimanas imprimere non potuit. Auctoribus magno erat per id auxilio, quod correcturas typorum ipse semper absoluerit, et quidem sine omni mendo. Huius cura R. R. D. Canonicus *Gánoczy* typos procurauit ad propria opera vulganda. Dolendum, quod vino nimio pere deditus, cum miseris, quoad vixit, colluctaretur, et propter nomina, quae fecit, vltra facultates suas, per Seminarii Administratorem *Jakab* preli beneficio priuatus fuerit, Budamque ad Vniuersitatis Typographiam euocatus, anno 1791. ibidem mortuus sit. Successit huic quidam Pestiensis *Eizenberger*, qui aliquamdiu Typographaeum Magno-Karolinense tenuit. Verum phtisi obnoxius post aliquot annos perinde vitam cum morte commutauit. Assumpsit postea Typographiae curam Posoniensis Aug. Conf. Bibliopegus *Guttman*, quam tamen an. 1802. deposuit. Memorabile est, quod prelum, vetustate iam attritum, olim ad *Brewerianos* pertinuerit, vti insculptum nomen perhibet.

SZELESZTEI N. LÁSZLO